

Memòria del Treball de Final de Carrera

Espanyols a l'exèrcit de Hitler

Els "Voluntaris" de la *División Azul*

Autor: Santi Fuster Foz

Consultor: Jaume Claret Miranda

Sumari

Prefaci	3
Introducció	4
La División Azul	4
<i>Context polític</i>	6
<i>Canvi de signe de la guerra i canvi polític a Espanya</i>	8
El projecte.....	9
Component humà	12
Mobilització i recluta inicial.....	13
<i>Resposta a Catalunya</i>	17
Qui en va formar part?.....	18
Motivacions i voluntarietat.....	21
Els relleus	24
<i>La “segona Divisió”</i>	28
Una aproximació als voluntaris a través de les obres de caràcter testimonial.....	32
Tipologia dels divisionaris	38
<i>Alguns exemples</i>	38
Conclusions	50
Epíleg	52
Fonts bibliogràfiques i documentals	53
Bibliografia.....	53
<i>Obres de referència:</i>	53
<i>Obres de consulta:</i>	54
<i>Obres d'interès:</i>	55
<i>Altres:</i>	56
<i>Webgrafia:</i>	56

Prefaci

Sempre m'havia preguntat perquè tan pocs homes vivien per un ideal. Ara vaig descobrir que molts, quasi tots els homes, eren capaços de morir per un ideal; però havia de ser un ideal col·lectiu i transmès, i no pas personal i lliurement triat.¹ (Hermann Hesse, "Demian")

Si faig aquest treball de final de carrera i no cap altre és pel Manolo.

El meu pare va ser voluntari a la *División Azul*. Ell va ser voluntari "de veritat", si és que es pot ser voluntari de veritat a l'edat de disset anys. Era falangista convençut i va voler contribuir a alliberar el món del comunisme soviètic. Més o menys, com ja veurem abastament més endavant, aquest era el punt de vista de molts dels voluntaris, en especial dels de primera hora. Un dia, una de les poques vegades que va fer referència a la seva experiència bèl·lica, ens va parlar del Manolo.

El meu pare no va poder anar amb el primer contingent, ja que acabava de fer els setze anys. De fet ho va intentar; ho va intentar dues vegades més i cadascuna d'elles arribava una mica més lluny, però l'acabaven enxampant i el tornaven cap a casa (la darrera vegada escortat per dos guàrdies civils). Finalment, va falsificar la seva documentació. Conservo els originals i és evident que ningú no va fer cap esforç per assegurar-se de la veracitat de les dades, ja que és del tot clar que s'ha retocat la data de naixement.

El cas és que va simular un viatge per Espanya i es va posar d'acord amb un amic seu perquè anés reenviant la seva correspondència, de manera que la seva família no va saber res fins que ell ja estava a Rússia i ja era massa tard. Com tots els components dels batallons de relleu, va estar concentrat a Logroño fins que es va reunir la quantitat suficient de personal per organitzar un transport cap a Alemanya, on es feia un curt període d'instrucció i adaptació al material alemany. Va ser allà on va coincidir amb el Manolo, amb el què van fer plegats el viatge a Rússia; després, una vegada al front, van ser bons camarades.

El Manolo era un noi gallec d'uns vint anys. Era analfabet i mai no havia sortit del seu llogarret, fins que li va tocar anar a fer el servei militar. Quan portava poc temps de mili, la seva unitat va ser requerida per aportar un cert nombre de voluntaris per cobrir baixes a la *División Azul* i el Manolo hi va ser designat. Ell no sabia on anava. No era conscient que hi havia una guerra mundial; ni sabia ni volia saber res de política i no entenia perquè el feien pujar a un tren, el duien a un país llunyà on tots parlaven diferent, el canviaven d'uniforme i l'enviaven a un altre país encara més llunyà, a fer la guerra. Òbviament no era un voluntari; clarament, no es tractava d'un idealista o d'un fanàtic.

El meu pare va ser repatriat quan es va retirar la *División* del front. Estava lleument ferit en una cama per un petit tros de metralla d'una granada de morter. La mateixa que va matar el Manolo.

¹ Hesse, Herman ; *Demian*, Alianza Editorial, Madrid, 1984 p. 199 (traducció al català pròpia en base a la traducció castellana de Genoveva Dieterich)

Introducció

La División Azul

El 1941 en plena Segona Guerra Mundial, les potències totalitàries feixistes, encapçalades per Alemanya i en menor mesura per Itàlia, s'enfrontaven a les potències aliades, en aquells moments liderades per la URSS i la Gran Bretanya.

El 22 de juny de 1941, les tropes alemanyes van iniciar la invasió de la URSS. Tot i els dos fronts que Alemanya havia de mantenir oberts i la immensitat de la Unió Soviètica, Hitler confiava en derrotar Stalin en uns pocs mesos. L'atac es va veure postergat per la intervenció de Mussolini a l'Àfrica Oriental i sobretot pel seu fracassat intent d'invasió de Grècia, que obligà Hitler a ajudar al seu aliat. Més tard, com a resposta al cop d'estat a Iugoslàvia que va substituir al govern pro nazi, Alemanya va envair aquest país. Tot plegat, un retard que segurament va ser decisiu pel resultat final de les operacions.

Però de moment l'exèrcit alemany, el més potent del món, ha envaït ja mitja Europa sense gaires dificultats i la Rússia soviètica no sembla que pugui ser l'excepció. Després d'un seguit de grans victòries, alguns problemes en el sud obliguen a desviar l'esforç principal de l'atac sobre Moscou. Finalment, amb l'arribada de la tardor, el front s'estanca. Els alemanys estan a les portes de la capital russa i encerclen Leningrad.

En l'Espanya franquista els falangistes, eminentment anticomunistes, estan exultants. Per a ells, es tracta de la continuació de la seva creuada contra el comunisme. Ha arribat l'hora d'acabar d'una vegada per totes amb el comunisme. Serrano Suñer, ministre d'afers exteriors, pronuncia el seu famós discurs, des de la balconada de la Secretaría General del Movimiento, amb la frase que ha passat a la història: "iRusia es culpable!", davant milers de joves falangistes entusiasmats. Es una crida a la lluita al costat dels alemanys².

El govern però, no està decidit a intervenir en la guerra, si més no, mentre no estigui clarament decidida a favor de l'Eix i Alemanya no estigui d'acord amb les exigències territorials de Franco en el Nord d'Àfrica³. El Règim franquista, malgrat tot, en part a conseqüència de les pressions dels falangistes més radicals, en part per les dels alemanys, els quals havien donat suport al bàndol nacional durant la Guerra Civil, decideix passar de la neutralitat a una curiosa "no bel·ligerància" i enviar una divisió que lluitaria integrada en l'exèrcit alemany en la guerra contra la URSS⁴.

El 25 de juny, només tres dies després del inici de la invasió, es comencen els preparatius. Encara que sembla clar que els integrants de la divisió que s'ha de formar han de ser voluntaris, hi ha dubtes sobre quina serà la procedència idònia dels mateixos.

² Moreno Julià, Xavier; *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941- 1945*, Crítica, Barcelona, 2005 p. 75

³ Reverte, Jorge M.; *La División Azul. Rusia, 1941- 1944*, RBA, Barcelona, 2011 p. 63

⁴ Preston, Paul; *Espanya i la Segona Guerra Mundial, El franquisme a Catalunya, Volum 1, La dictadura totalitària (1939-1977)*, dirigit per Josep Maria Soler Sabaté, Edicions 62, Barcelona, 2005 p. 38

Els falangistes, encapçalats per Serrano Suñer, desitgen un contingent format exclusivament per membres del partit. A l'altra extrem, el General Varela, ministre de l'exèrcit, proposa enviar una divisió regular de l'exèrcit espanyol. Els militars en general consideren que és imprescindible que els comandaments siguin militars professionals. Políticament parlant, per no traïr la "no bel·ligerància" oficial de l'estat, no sembla adient enviar una unitat regular.

Finalment es pren una opció mixta que afavoreix més la posició dels militars que no pas la dels falangistes⁵. El comandament queda en mans de l'exèrcit regular i tots els oficials de capità cap amunt i tots els especialistes hauran de ser militars professionals. La resta de personal serà reclutat tant per l'exèrcit, entre les tropes, com per la Falange, mitjançant les seves *Jefaturas Provinciales de Milicias*, que obrirà centres de reclutament a tota Espanya.

Caldran al voltant de 18.000 homes per completar les plantilles. Els voluntaris espanyols seran enquadrats inicialment en l'exèrcit de terra (*Heer*) i l'arma aèria alemanya (*Luftwaffe*). En aquest treball només tractarem els primers, el contingent que va conformar la División Azul (a partir d'ara, D. A.), amb el nom oficial de *División Española de Voluntarios* (DEV), amb el nombre 250. La *Escuadrilla Azul*, la unitat aèria esmentada, va estar formada íntegrament per militars professionals i per tant queda fora de la temàtica que tractarem aquí.

La D. A. va sortir d'Espanya al llarg del mes de juliol de 1941. Després d'un ràpid ensinistrament a Alemanya i d'una llarga marxa, en gran part a peu, la D. A. es va incorporar al setge de Leningrad, a partir del 9 d'octubre, front que va ocupar durant uns dos anys, el primer dels quals en el sector del riu Volchov i el segon, coincidint amb el canvi en el comandament de la divisió, en l'àrea de Kolpino, davant Leningrad.

Les baixes de la D. A. van ser grans, amb a prop de 5.000 morts, 9.000 ferits, 326 desapareguts i al voltant de 10.000 malats i congelats, sobre un total d'uns 45.500 o 47.000 segons algunes fonts⁶ (és a dir, la meitat dels efectius), que és el nombre total de combatents que van passar per la D. A. sumant els de la primera División i els successius relleus. Aquesta dada és important perquè a mesura que avançava la campanya i les notícies de les baixes, les penalitats i la duresa de la guerra en el front de l'est anaven arribant a Espanya, l'entusiasme per la recluta va anar baixant proporcionalment.

El mes de novembre de 1943 la D. A. va ser dissolta i substituïda per la *Legión Azul*, unitat molt més reduïda, d'uns 2.200 homes, que va romandre al front fins el març de l'any següent, data en la què el govern espanyol va decidir deixar de prestar la seva ajuda a Alemanya. Tot i així, alguns excombatents de la D. A. y la *Legión Azul* es van allistar de manera clandestina en l'exèrcit alemany i van continuar la seva lluita fins la fi de la guerra, però aquesta és ja una altra història⁷.

⁵ Tusell, Javier; *Dictadura franquista y democracia, 1939- 2004, Historia de España, XIV*, dirigida per Josep Fontana i Gonzalo Pontón; Serie Mayor, Crítica, Barcelona, 2005 p. 56

⁶ Bueno Carrera, José María; *La División y la Escuadrilla Azul. Su organización y sus uniformes*, Aldaba, Madrid, 1991 p. 29

⁷ Vadillo, Fernando; *Los irreductibles*, García Hispán, Granada, 1993

Context polític

Ens trobem en els inicis de la postguerra espanyola, un moment en el qual el règim franquista estava consolidant-se i les diferents faccions que en formaven part miraven d'ocupar el màxim de poder i de prevaldre per sobre les altres. La influència política de Falange dins el Règim mai serà tan gran com en aquests moments de l'inici de la Guerra Mundial; Serrano Suñer, "el *cuñadísimo*" (li deien així perquè era el cunyat del *Generalísimo*), ministre d'Afers Exteriors, era la figura preponderant en el Règim. Era el jerarca més important i influent dels molts que procuraven afavorir el grau de feixistació del Règim i l'entrada d'Espanya a la guerra al costat d'alemanys i italians, que havien estat els més importants aliats del bàndol franquista durant la Guerra Civil.

Amb la formació del quart govern franquista, el maig del 1941, Serrano Suñer, encara ministre, es va veure substituït al front del partit únic per José Luis de Arrese, que va fer minvar l'autonomia de la Falange i la va fer més submissa a Franco. Tot i així, la quota de poder del falangisme dins del Règim es va mantenir com la més forta. De totes maneres, el ministeri de l'exèrcit va recaure en el general Varela, tradicionalista i anglòfil declarat.

Gran part dels militars més importants, encara que contemplant amb bons ulls els èxits dels alemanys, estaven convençuts que Espanya no estava en condicions de sostenir una altra guerra⁸. La Falange, en canvi, promovia campanyes pro-nazis i es mostrava partidària de l'alineament al costat dels alemanys.

Les friccions entre els falangistes i la facció de l'exèrcit més anglòfila es van succeir des d'aquell moment (veurem algunes de les seves repercussions en l'organització de la D. A.) i finalment va esclatar quan, a l'agost de 1942 uns carlins i uns falangistes van provocar uns aldarulls a Begoña en presència del general Varela i un dels falangistes va llançar una bomba de mà que va causar alguns ferits. El ministre de l'exèrcit ho va considerar un atemptat de la Falange en contra seu i per tant contra l'exèrcit. Franco es va acabar desfent tant de Serrano Suñer i de Galarza, falangista i ministre de governació, com de Varela. Alguns dels més importants dirigents falangistes dimiteixen dels seus càrrecs.

La política exterior va passar a mans del monàrquic Gómez Jordana, partidari de la neutralitat. També és substituït l'ambaixador a Berlín, un falangista germanòfil, per un altre de molt més moderat.

Ja hem vist que Espanya s'havia declarat inicialment no bel·ligerant, després de intentar treure avantatges territorials dels alemanys sense aconseguir-ho⁹. Abans d'això, les probabilitats que Espanya entrés a la guerra al costat de l'Eix semblaven molt grans. Fins i tot, es va arribar a ocupar militarment Tànger. La situació econòmica era molt precària i els abastiments eren escassos en tots els àmbits. La Gran Bretanya va pressionar Espanya, bloquejant parcialment el tràfic marítim espanyol i aconseguint que els Estats Units prenguessin mesures restrictives

⁸ Tusell, Xavier i García Queipo de Llano, Genoveva; *Franco y Mussolini. La política española durante la Segunda Guerra Mundial*, Planeta, Barcelona, 1985 p. 98

⁹Moreno Julià, Xavier; *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941- 1945*, Crítica, Barcelona, 2005 p. 9

sobre els subministraments de petroli a Espanya. Tot plegat desaconsellava la implicació d'Espanya en la guerra. Finalment, davant la invasió alemanya de la URSS, Espanya opta per l'enviament d'una unitat de voluntaris, integrada en l'exèrcit alemany¹⁰.

La creació de la D. A. s'ha de veure des de diferents punts de vista. Per una banda, el Règim es veia coaccionat per les pressions germanòfiles dels falangistes més crítics, que volien convertir Espanya en un estat feixista. Tornarem a parlar sobre això, però podem avançar que gràcies a la D. A. el Règim es va poder desfer d'alguns dels elements més molestos de entre els falangistes més revolucionaris "*Franco estaba encantado porque le habían quitado de encima a los falangistas más revolucionarios, que eran un incordio*"¹¹. Per altra banda, el franquisme estava en deute amb l'Alemanya nacionalsocialista per l'ajuda rebuda durant la Guerra Civil. No oblidem però, que les simpaties del mateix Franco estaven en aquell primer moment clarament al costat de l'Eix, com es pot apreciar en alguns dels seus discursos, molt bel·ligerants i clarament favorables a aquest bàndol, en especial el que va pronunciar amb motiu del cinquè aniversari del Alzamiento Nacional, el 18 de juliol de 1941¹², quan abandonant la prudència que el caracteritzava a l'hora de significar-se clarament, va assegurar que la Guerra Mundial, considerada com una segona part de la Guerra Civil, seria guanyada pels alemanys i els seus aliats, i tot això ho va dir davant tot el cos diplomàtic, incloent-hi els representants dels països aliats. En aquells moments, Franco encara somiava amb la possibilitat d'obtenir un imperi nord-africà i va pensar que la conjuntura internacional, si jugava bé les seves cartes, li permetria aconseguir-ho per la via diplomàtica¹³. El temps li demostraria que no seria així.

Tanmateix, la D. A. tenia la funció d'evitar l'entrada de l'Estat espanyol en el conflicte, tot considerant que ja s'estava ajudant en alguna mesura i també obrir la porta a la participació en els beneficis d'una, en aquells primers moments, previsible victòria de l'Eix en la guerra, en especial pel que fa a les seves esmentades aspiracions territorials en el nord d'Àfrica¹⁴.

Ja hem vist que algunes personalitats del Règim van servir-se de la creació de la divisió per als seus objectius personals. Serrano Suñer en la seva política exterior, Arresse en la política interior, Varela va intentar augmentar la influència de l'exèrcit i fins i tot Muñoz Grandes, primer comandant de la unitat, semblava voler servir-se de la divisió per reorientar la política espanyola. El cas és que la Falange en el seu conjunt va veure en la campanya una conjuntura favorable pel compliment de dos desitjos: per una banda continuar la seva lluita anticomunista i per l'altra, renovar els seus vells llozers, tot traient-s'hi de sobre la cada vegada més gran prepotència de l'exèrcit en els assumptes interns d'Espanya¹⁵. Podem dir que la Falange se sentia políticament frustrada i necessitava un revulsiu per continuar tirant endavant amb forces renovades.

¹⁰ Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983 p. 12

¹¹ Reverte, Jorge M.; *La División Azul. Rusia, 1941- 1944*, RBA, Barcelona, 2011 p. 69

¹² Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 73

¹³ Agustí Roca, Carme; *Rússia és culpable! Memòria i record de la División Azul*, Col·lecció Guimet 61, Lleida, 2003 p. 23

¹⁴ Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983 p. 23

¹⁵ Vadillo, Fernando; *División Azul. La gesta militar española del siglo XX*, Este Oeste, Madrid, 1991 p. 13

Canvi de signe de la guerra i canvi polític a Espanya

La guerra mundial, que va començar amb espectaculars victòries alemanyes, va anar canviant de signe a mesura que passava el temps.

A Espanya, a nivell propagandístic, es va anar derivant fins a presentar el conflicte com tres confrontacions diferents: en la guerra entre alemanys i soviètics, Espanya es mantenia en el seu anticomunisme i, per tant, es posicionava de manera favorable als alemanys; en la lluita entre aliats i japonesos, el Règim es manifestava a favor dels aliats; finalment en la guerra entre alemanys i aliats, Espanya pretenia ser neutral. A partir de mitjans de 1943, amb la desfeta d'Stalingrad i els aliats dominant ja el nord de l'Àfrica i començant a controlar Itàlia, es va fer evident un clar canvi de signe en la guerra. Alemanya cessa pràcticament del tot qualsevol activitat ofensiva i es manté a la defensiva. Progressivament, la premsa, la ràdio i el NO-DO¹⁶ van deixant de banda les notícies favorables a l'Eix.

Mentrestant, i en estreta relació amb el canvi en la situació internacional, Franco anava "domesticant" la Falange¹⁷. Com hem vist més amunt, l'agost del 1942, un enfrontament entre carlins i falangistes a Begoña i l'enconament entre les diferents postures, en especial la dels militars menys vinculats al falangisme, va desembocar en la destitució de Serrano Suñer i la seva substitució en el Ministeri d'Afers Exteriors pel general Gómez Jordana, que acabaria amb les vel·leïtats revolucionàries falangistes de convertir el Règim en un feixisme a imatge de l'alemany o l'italià. D'aquesta manera, el franquisme es va anar conformant en allò que realment era: una dictadura militar reaccionària recolzada en l'anticomunisme i l'Església.

El Règim va passar d'una neutralitat "no bel·ligerant" clarament favorable a l'Eix a una neutralitat real acompanyada d'un intent d'acostament a les potències aliades, mentre s'acabava de dirimir la Guerra Mundial. La D. A., que va començar com una empresa gloriosa amb la que Espanya pujava al carro de la lluita final contra el comunisme, va a passar a ser un element molest pel Règim, que davant del canvi de signe de la guerra havia de convèncer els aliats que era realment neutral, en contra de totes les evidències passades. Era la fi de la División Azul.¹⁸

Queda per a un altre treball, la interessant qüestió de per què la URSS no va declarar la guerra a Espanya com a conseqüència de la presència de la División Azul alineada al costat dels alemanys i en guerra efectiva contra l'exèrcit soviètic.

¹⁶ Tranche, Rafael R. Y Sánchez-Biosca, Vicente; *NO-DO El tiempo y la memoria*, Filmoteca Española, Ediciones Cátedra, Madrid, 2001 p. 384

¹⁷ Agustí Roca, Carme; *Rússia és culpable! Memòria i record de la División Azul*, Col·lecció Guimet 61, Lleida, 2003 p. 9

¹⁸ Tusell, Javier; *Dictadura franquista y democracia, 1939- 2004, Historia de España, XIV*, dirigida per Josep Fontana i Gonzalo Pontón; Serie Mayor, Crítica, Barcelona, 2005 p. 58

El projecte

Una vegada centrat el tema general i el context, val a dir que el tema principal del meu treball és la composició humana de la *División Azul*, mirant de comprendre com, després d'una guerra molt cruenta i en una situació de penúria i privacions, un munt de joves van decidir embarcar-se en una nova aventura bèl·lica, plena de perills i d'incert desenllaç; es tracta d'esbrinar fins a quin punt es tractava de voluntaris en tot el sentit de la paraula i quines eren les seves motivacions.

Cal mirar de comprendre les influències polítiques que van determinar la formació d'aquesta unitat, les pugnes entre diferents estaments del Règim a l'hora de mantenir el control sobre la mateixa i la relació que va tenir tot això amb la procedència del personal que va formar part de la D. A. Com ja he apuntat, les motivacions i la voluntarietat dels seus components, la composició i caracterització de la massa de voluntaris i militars professionals i les seves tipologies; com la "qualitat" de tots ells va anar variant a mida que es va fer necessari cobrir les baixes i allistar nou personal; la qüestió dels que van anar de forma no voluntària i la dels que van anar voluntàriament, però no precisament moguts per la seva afecció al Règim.

Segons les fonts, sembla clar que bona part dels voluntaris de la D. A. eren falangistes que consideraven que lluitaven pels seus ideals, però en el contingent total que va passar per la unitat (al llarg dels dos anys i escaig a prop d'uns quaranta set mil homes), hi havia també persones que tot i ser voluntaris, tenien altres motivacions; a més, també van anar d'altres que no eren voluntaris. La proporció entre uns i altres va anar variant amb el temps, a mida que les coses començaven a anar malament pels alemanys i que el Règim mirava d'acostar-se als aliats. Tanmateix, el fervor inicial es va anar apaivagant amb les notícies de les duríssimes condicions al Front de l'Est i del nombre de baixes sofertes per la D. A. i en conseqüència, la recluta voluntària es va ressentir.

Concretament, el meu objectiu general amb aquest treball és, en base a la abundantíssima bibliografia sobre el tema i alguns documents personals amb què compto, mirar de determinar qui eren els components de la D. A. i perquè van embarcar-se en aquella aventura bèl·lica.

Més específicament, intentar establir quines van ser les procedències ideològiques i socials dels voluntaris (o no voluntaris) i quines van ser les seves diferents motivacions. També la relació entre aquests factors i el caràcter que va tenir la unitat des del punt de vista humà.

La División va ser un conglomerat de diferents tipologies personals i les proporcions entre voluntaris idealistes, voluntaris amb diferents interessos i no voluntaris, per una banda i militars professionals més o menys implicats ideològicament, per una altra, van anar variant la composició humana de la D. A., de manera que de l'entusiasme inicial propiciat pel Règim, es va anar passant a una resposta molt més tèbia, alhora que la política espanyola anava experimentant un gir tot distanciant-se de les potències de l'Eix i mirant d'acostar-se als aliats.

Tot i que he descobert una gran quantitat de llibres sobre el tema de la D. A., la majoria són memòries (que també tenen interès pel meu propòsit) o tracten en exclusiva els fets militars, quasi sempre en forma de panegíric; només algunes de les obres més recents es poden

considerar treballs historiogràfics de qualitat i cap d'elles se centra de manera principal en el personal que va formar part de la esmentada unitat militar. La meua intenció és mirar de cobrir aquesta carència, fent servir totes les fonts de què dispo i intentar una aproximació a les persones i a les diverses motivacions i els interessos que les van moure a fer el que van fer. Crec que pot ser interessant arribar a entendre, des de la nostra òptica actual, com va anar tot allò perquè milers de joves es prestessin a lluitar en una guerra que no sembla que fos la seva.

Durant la fase de documentació, he pogut constatar que hi ha un sector d'afezionats a la història militar, en concret a tot el que fa referència a la D. A. Aquest col·lectiu s'autodenomina "divisionistes", a diferència dels "divisionaris" que és com, per convenció, es fa referència de manera prioritària als components de la D. A.. L'esmentat col·lectiu, de manera anàloga amb el que passa amb una gran part del material que he pogut recopilar, es caracteritza per tenir una orientació política que condiona, i no poc, l'apropament que fan al tema. Cal dir però que he pogut constatar que alguns dels fòrums de divisionistes han estat molt útils per a la meua feina i que la qualitat de les intervencions d'alguns dels participants és innegablement alta. Tanmateix, he pogut comprovar en els diferents fòrums d'Internet, que la majoria d'aquest col·lectiu valora negativament el llibre de Jorge M. Reverte *La División Azul. Rusia, 1941-1944*¹⁹, fonamentalment perquè en ell, en algun moment es qüestiona fins a quin punt els voluntaris ho van ser de debò o perquè posa sobre la taula el fet incontrovertible que la División va col·laborar en una guerra d'agressió i que, per tant, és responsable parcial de coses no tan heroiques com les que es destaquen en la literatura tradicional sobre el tema. Vull dir amb això que si el meu treball, lògicament amb vocació d'objectivitat, no s'ajusta al que espera aquest col·lectiu concret, no puc esperar que tingui bona acollida (en el supòsit que algun dia arribés a aquest públic). I em temo que no s'ajusta...

En aquest sentit, imagino que sí pot resultar interessant per estudiosos objectius del tema del primer franquisme, de les ideologies de l'època o de la posició espanyola durant la Segona Guerra Mundial. També per a familiars de divisionaris que, com jo, vulguin apropar-se al tema i acostar-se als perquè de la qüestió.

Com ja he comentat en parlar de les fonts disponibles, el principal problema amb el qual he hagut de lidiar és que la major part d'elles mostren una D. A. blava del tot, és a dir, formada per voluntaris entusiastes i nobles disposats a morir pels seus ideals. Ha calgut capbussar-se i saber llegir entre línies per poder treure informacions que em permetessin delimitar una mica millor el tema que motiva aquest treball. Per altra banda, vaig estar tantejant la possibilitat de poder entrevistar personalment a algun divisionari i no va poder ser per diferents motius, entre els quals que no queden gaires vius i els que queden són ja molt grans; aquestes raons biològiques i les llacunes en la memòria, a més que moltes fonts orals indirectes estan contaminades per l'estigma d'haver tingut un parent que va combatre al costat dels nazis, no facilita l'ús de les fonts orals i obliga a centrar-s'hi en les escrites. Aquest extrem però, queda compensat en part per les converses que vaig tenir amb el meu pare i pels records de la meua mare. També he investigat sobre la Hermandad de la División Azul de Barcelona i,

¹⁹ Reverte, Jorge M.; *La División Azul. Rusia, 1941- 1944*, RBA, Barcelona, 2011

malauradament per a mi, es va tancar ara fa un any i mig, aparentment pel mateix problema de caire biològic ja explicat. De totes maneres, he sabut recentment que també es va donar un cert conflicte ideològic entre els representants de la segona generació, que havien assumit inicialment la continuïtat de la institució, i que això va tenir el seu pes en el tancament de la entitat.

Sí que hi ha algun col·lectiu de divisionistes (afeccionats al tema), en especial a Madrid, on encara funciona la Fundación División Azul, però com ja he dit al parlar dels possibles destinataris, no sembla que puguin ser de gaire ajuda, si el que investigues pot anar en la línia que ells consideren de desmitificar la imatge heroica de la División. També he estat indagant i sembla ser que no hi ha disponibles registres oficials de personal de la División per consultar. En aquest sentit, el màxim que es pot fer és sol·licitar a l'Arxiu Militar corresponent (Arxiu General Militar d'Àvila), l'expedient de cada combatent de manera individual, cosa que he fet amb el del meu pare.

Com ja s'ha anat veient, el que es pretén amb aquest treball és respondre la següent pregunta:

¿Qui eren els combatents de la División Azul?

El meu pare va morir fa un parell d'anys. He comentat ja al prefaci que quan tenia disset anys es va allistar a la D. A. Mai va parlar gaire sobre el tema, tot just uns quans comentaris aïllats al llarg de molts anys. Darrerament han arribat a les meves mans cartes i documents sobre aquella època i també un munt de llibres i publicacions sobre el tema. He decidit investigar sobre qui eren aquells voluntaris i quines eren les seves motivacions, perquè des del meu punt de vista és difícil d'entendre com persones que acabaven de viure les penalitats d'una guerra es van apuntar amb aquella suposada alegria per participar en una altra de més gran i fins a quin punt eren conscients o no del que implicava aquella nova guerra. Tenia curiositat per saber si realment eren tots voluntaris, si les seves motivacions eren polítiques, afany d'aventura, econòmiques o estaven moguts per altres interessos, com netejar la seva imatge o expedient davant el Règim, tot reivindicant-se degut al seu passat o per afavorir familiars empresonats o objecte de represàlies; altres eren soldats de lleva més o menys forçats i aventurers; fins i tot persones que tenien per objectiu passar-se als soviètics. La major part de les fonts que he trobat fins ara parlen d'una unitat militar heroica que es va cobrir de glòria al Front de l'Est, potser el pitjor escenari bèl·lic de la història. Es tracta per tant d'esbrinar què més hi havia al darrera d'aquesta versió oficial, a nivell humà.

Crec que la División Azul no va ser, tal com va "vendre" la propaganda oficial, un cos voluntari format per falangistes impulsats pel seu idealisme; un grup homogeni i ideològicament bel·ligerant.

Va ser una unitat força heterogènia marcada fonamentalment pels militars i formada en gran part d'altres col·lectius diferents del voluntariat falangista fidel al Règim, sense excloure personal forçat i fins i tot opositors al Règim.

En conseqüència, la meua hipòtesi, que aquest treball intenta validar, és la següent:

La *División Española de Voluntarios*, nom oficial de la División Azul, ni va ser tan de Voluntaris, ni va ser tan Azul, i això es va anar fent més evident a mesura que avançava la campanya.

A l'hora de documentar la meua investigació, puc dir que he heretat del meu pare una gran part del llibres i publicacions que figuren en el llistat (les més antigues); una altra part m'ha arribat gràcies a l'ajuda d'un bon amic. Per altra banda, he adquirit algunes de les obres de referència, en particular les més recents.

A banda de la bibliografia indicada anteriorment, dispo de diferents números aïllats de revistes de l'època, com *Signal o Der Adler*, revistes alemanyes de propaganda de guerra editada en castellà. També uns quants números de la revista *Hermandad*, editada per la *Hermandad barcelonesa de la División Azul*, entre 1955 i 1971.

Tanmateix dispo de diversa documentació del pas del meu pare per la D. A. i un bon nombre de cartes, la majoria enviades a la seva mare, però també a altres familiars i amics. També una agenda- dietari amb algunes anotacions fetes durant la seva estada en el front.

Per elaborar la bibliografia he buscat primer, dins de la gran quantitat de llibres sobre el tema, els que estan fets des d'un punt de vista historiogràfic i que són més o menys imparcials i de qualitat, els que pretenen donar una imatge general de la D. A. amb una mínima amplitud i els que estan considerats pels experts com a documents de referència (aquest seria el cas del facsímil de la *Hoja de Campaña*). Aquests són els que figuren com a obres de referència.

En segon lloc, he agrupat els que, sense tenir un caràcter historiogràfic, tenen una reconeguda qualitat literària o toquen temes concrets relacionats amb la D. A. Aquestes són les obres de consulta més concreta i específica sobre diferents qüestions relacionades.

Finalment, en l'apartat obres d'interès, tot un recull de llibres de memòries escrits per ex combatents, que poden aportar el punt de vista dels voluntaris i que en alguns casos, permeten apropar-se més a les persones de carn i os, alhora que permeten extreure'n informacions que a vegades són passades per alt en obres més genèriques.

Pel que fa la Webgrafia, està formada per alguns articles accessibles a Internet, que tracten sobre el tema. En alguns d'ells, es fan crítiques sobre els llibres historiogràfics més recents que apareixen a la bibliografia. També algunes entrevistes a autors, amb vídeos i gravacions i fòrums especialitzats amb informació i opinions sobre diferents aspectes relacionats amb la D. A. Per acabar, algun material videogràfic amb documentals i imatges sobre el tema.

Component humà

Mobilització i recluta inicial

Una vegada va quedar establert que es tractaria d'una unitat de voluntaris i no d'una d'orgànica de l'exèrcit regular, es va decidir organitzar la Divisió segons el model tradicional espanyol, això és, amb quatre regiments d'Infanteria i un d'Artilleria. La idea era organitzar la recluta de les unitats de manera territorial, de manera que, dels quatre regiments d'Infanteria, el primer d'ells havia d'estar format per personal procedent majoritàriament de Madrid, un altre amb castellans i gallecs, el tercer amb catalans i valencians (comentarem apart la recluta inicial a Catalunya) i el quart a Andalusia i el Marroc²⁰. Després, les diferències en la resposta entre les diferents regions, en especial amb certes dificultats a Catalunya i la necessitat de reconvertir els quatre inicials en tres regiments, per adaptar-se als organigrames alemanys, van fer que les unitats resultants no tinguessin un marcat caire territorial. Més tard, a mesura que va anant avançant la campanya i que els soldats van anar sent rellevats pels batallons de relleu, les petites particularitats territorials d'origen de les diferents unitats es van anar diluint del tot. La recluta inicial de tot el personal es va fer en només sis dies²¹.

La Falange es va avançar a l'exèrcit en l'inici de la recluta; de fet, pràcticament a tot arreu es va començar fins i tot abans de rebre ordres o instruccions concretes per fer-ho. La Falange va aprofitar la oportunitat per prendre el protagonisme en la mobilització de les masses i es va veure revitalitzada. En el seu si, l'allistament es va centrar en diferents col·lectius²² integrants del partit únic:

-Per una banda, la Milícia de FET, hereva de les unitats de Falange que havien combatut durant la Guerra Civil, però amb una capacitat militar només teòrica, davant les pressions de l'exèrcit per tenir l'ús exclusiu de les armes. Com que la recluta es va fer durant tota la campanya a través de les Jefaturas de Milicias, tots els paisans allistats van figurar com a procedents d'aquest organisme.

-Per altra banda, el Sindicat d'estudiants Universitaris (SEU), única organització d'estudiants autoritzada i una de les branques més actives del partit únic. Els seus integrants conformaven el grup més desencantat davant l'evolució del Règim, clarament conservadora, envers els seus ideals revolucionaris. Per a molts activistes del SEU, l'allistament a la D. A. va representar una aposta perquè Espanya acabés reorientada en sentit revolucionari amb la resta de l'Europa feixista. El nombre d'enllistats d'aquest procedència s'estima en uns 4.000 afiliats²³. A la universitat de Madrid, s'apunten la gran majoria dels membres del SEU²⁴, en especial els alumnes dels primers cursos, que no havien pres part en la Guerra Civil i desitgen lluitar contra

²⁰ Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983 p. 511

²¹ Moreno Julià, Xavier; *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941- 1945*, Crítica, Barcelona, 2005 p. 83

²² Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 49

²³ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p.50

²⁴ Reverte, Jorge M.; *La División Azul. Rusia, 1941- 1944*, RBA, Barcelona, 2011 p. 71

el comunisme. Aquesta va ser també la procedència del meu pare quan, temps més tard, es va allistar, tot i que també pertanyia al Frente de Juventudes.

-El Frente de Juventudes, gran organització (l'afiliació era teòricament obligatòria), que havia d'aplegar la totalitat de la joventut espanyola. La realitat va ser més modesta, però va servir de viver per subministrar voluntaris, en especial a partir dels primers relleus; en la primera recluta van marxar molts dels seus comandaments, com l'Enrique Sotomayor, l'iniciador i un dels caps del Frente de Juventudes i persona profundament desencantada amb l'orientació que està prenent el Règim²⁵. El seu és un dels casos més obvis de gent que "ha d'apuntar-s'hi", com també José Mª Guitarte, Conseller nacional del partit i dirigent també del SEU, un altre intransigent de les essències de la Falange. El primer moriria al front i el segon al poc de ser repatriat, a causa d'una malaltia contreta al front rus; ambdós deixarien de ser un problema pel franquisme.

-Excombatents i excaptius. Tot i que es volia que la majoria dels allistats fossin excombatents del bàndol nacional, això no va ser exactament així. Ja des del primer moment, molts van ser excombatents de l'altre bàndol per causa fonamentalment geogràfica, en virtut de la zona en que va quedar la seva residència i ara volien demostrar la seva adhesió al Règim, mentre que molts ex combatents del bàndol nacional, consideraven que ells ja havien fet prou. Els excaptius en edat d'allistar-se van acudir en gran nombre a les Jefatures de Milícies per poder considerar-se participants de la victòria final contra el comunisme.

-Els membres de la Vieja Guardia (els militants de Falange d'abans de la guerra) i les jerarquies del partit van tenir també un paper destacable en la recluta. El grup dels primers era realment reduït, ja que la Falange no era un partit amb gaires membres abans de la guerra i molts estaven morts, eren grans o ostentaven càrrecs incompatibles amb la seva marxa al front. Aquest va ser el cas de molts dels jerarques que es van allistar, que després de fet el gest (en molts casos només va ser això, un gest), havien de quedar-se per ser considerats imprescindibles. Així, tot i que es van presentar molts d'ells voluntaris, només va partir una proporció simbòlica.

Inicialment es demanà personal d'entre vint i vint-i-vuit anys (aquesta condició va resultar força elàstica en la pràctica), en condicions de passar un reconeixement mèdic i que pogués demostrar la seva solvència política i social abans de ser acceptats. Es va preferir personal amb experiència militar, quedant reservades, en teoria, el 75% de les places per a excombatents i un 25%, també teòric, per a excaptius. A tots els allistats se'ls hi garantia el dret a conservar els seu lloc de treball i que les seves famílies cobrarien els seus salaris i subsidis corresponents. La duració inicial del compromís era per tota la duració de la campanya, si bé ja veurem que no va ser així gairebé en cap cas²⁶.

Parlant dels militars, pel que fa als soldats en files, s'ha de tenir present que en la sociologia militar és molt característic que els comandaments proclamin emfàticament que tots els homes

²⁵ Reverte, Jorge M.; *La División Azul. Rusia, 1941- 1944*, RBA, Barcelona, 2011 p.72

²⁶ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 48

a les seves ordres són voluntaris i això és el que va passar en molts casos amb la recluta inicial de la D. A. Això té un sentit lògic si pensem que la majoria dels militars preferien una divisió de "voluntaris" militars, ben subjectes a la seva disciplina, que una de voluntaris civils, presumiblement molt més difícils de manejar. De totes maneres, s'ha d'entendre que les circumstàncies del moment van afavorir un èxit notable en el reclutament a dins les casernes. Hem de tenir en consideració que hi havia una gran massa de soldats, mantinguts en files durant llargs períodes de temps per la situació internacional amenaçant. Així, convivia a més de les quintes normals, molts dels mobilitzats durant la guerra en l'exèrcit republicà i també molts joves que havien combatut amb els nacionals com a voluntaris però que tot i així havien de fer la mili²⁷; potser eren aquests els que estaven més emprenyats per la seva situació. A més, en aquella dura postguerra, la vida en les casernes militars no era fàcil, amb una alimentació escassa i unes condicions d'higiene força precàries. Segurament la monotonia de la vida de guarnició també va ajudar. El cas es que sembla clar que una bona part dels militars de lleva alistats en el primer moment ho van fer de manera voluntària, encara que fos en part per trobar una solució a una realitat força miserable. Cal dir també que en aquella època, la labor d'adoctrinament en el si de l'exèrcit era prou activa i no es pot descartar que tingués un cert èxit entre els reclutes. Com a dada reveladora, sempre es van presentar més voluntaris en les unitats en les quals els caps (oficials sempre va haver-hi de sobres) també ho havien fet. Queda per veure si es tractava de voluntaris de veritat o induïts.

Cas apart, i tornarem sobre això més endavant, és el dels sotsoficials, tradicionalment l'esglaió més dèbil de l'estructura militar espanyola. En aquella època eren tots soldats reenganxats, sense una formació adequada i amb un prestigi força baix, menyspreats pels oficials "de casta" i odiats per la tropa. No podien aspirar a una atractiva carrera professional i es caracteritzaven per una politització molt dèbil en comparació amb el cos d'oficials, cosa que va influir en la seva relativa manca d'identificació amb els ideals que van moure a molts dels voluntaris. Segon les dades de Caballero Jurado, mentre el promig d'oficials voluntaris per regiment va ser de 50, el nombre de sotsoficials va ser només de 12²⁸.

Sigui com sigui, la resposta inicial dels civils a l'allistament va ser espectacular. No hi ha dubte que en la massiva resposta va influir molt el fet que s'esperava una ràpida victòria en la guerra per part dels alemanys. Entre els voluntaris predominaven excombatents de la Guerra Civil i excaptius de les presons republicanes, joves estudiants i tota mena de persones vinculades al Movimiento. Errando Vilar²⁹ ens parla dels voluntaris de la seva secció: "*Jamás se pudo dar un grupo tan heterogéneo y tan unido. Uno era secretario de un ministro y otro conducía un camión municipal de recogida de basuras. Junto al aristócrata de los más viejos blasones forma un soldado a quien la fortuna, por negárselo todo, no le dio siquiera el nombre de su padre. Un director de periódico sostiene a diario polémicas con un maquinista de un afamado rotativo. Y hay oficiales que se han alistado como soldados, secretarios nacionales de servicios de la*

²⁷ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 57

²⁸ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 60

²⁹ Errando Vilar, Enrique; *Campaña de invierno*, Enrique Errando Vilar, Madrid, 1943 p. 36

Falange, estudiantes de leyes, de medicina, maestros nacionales. Hay hasta un arquitecto y un albañil. Y un representante de la centuria de honor, camorrista y almacenista de plátanos. La División Azul nos ha hecho a todos iguales. Somos verdaderos camaradas."

Una dada curiosa és que es va intentar seleccionar personal amb habilitats relacionades amb la mecànica i la conducció de vehicles a motor, ja que es pensava que en un exèrcit modern com l'alemany, la D. A. seria una unitat motoritzada³⁰. Fins i tot conservo una carta del meu pare, del període de concentració a Logroño, prèviament a la seva marxa cap al front, en la qual mostra la seva confiança en ser destinat a una unitat de Panzers (carros de combat alemanys) dins de la División. La realitat va ser que la D. A. va ser una unitat hipomòbil³¹ i la falta de personal amb experiència amb el tracte amb cavalls i mules va ocasionar molts problemes i la mort prematura de part dels animals assignats a la División.³² Tot i així, segons Esparza, el General va poder dir en poc temps: *"He visto a un Director General y a un catedrático de universidad dominar sus respectivas parejas de caballotes como si en toda su vida no hubiesen hecho otra cosa"*³³

Ja hem vist que d'entrada, els voluntaris finalment acceptats queden obligats a servir en la D. A. per un temps indeterminat que serà la durada de la campanya alemanya al front de l'est³⁴. Tothom confia que en pocs dies la División estarà desfilant per Moscou, però la realitat serà força diferent. Com veurem, amb el temps es va establir un sistema de relleus i la durada mitja d'estada al front dels divisionaris va ser de poc més de deu mesos, intentant que no passés de l'any, tot i que amb casos en els que no va haver-hi relleu en tota la campanya³⁵.

A nivell territorial, la província que més voluntaris va aportar va ser Madrid, seguit de Càceres, Albacete, Cadis, Sevilla, Badajoz, Ciudad Real, Alacant, Astúries, Biscaia, Còrdoba, Almeria, València, La Corunya i finalment Barcelona ³⁶, com podem veure molt per sota del seu potencial demogràfic.

Nombre de voluntaris civils per províncies en la primera recluta (1941):

Madrid 3.669	Cadis 1.340	Ciudad Real 718	Biscaia 610	València 450
Càceres 1.500	Sevilla 939	Alacant 714	Còrdoba 601	La Corunya 438
Albacete 1.411	Badajoz 826	Astúries 673	Almeria 507	Barcelona 425

³⁰ Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983 p. 70

³¹ Díaz de Villegas, José; *La División Azul en línea*, Acervo, Barcelona, 1967 p. 145

³² Salvador, Tomás; *División 250*, Círculo de lectores, Barcelona, 1971 p. 56

³³ Martínez Esparza, José; *Con la División Azul en Rusia*, Ejército, Madrid, 1943 p. 84

³⁴ Recio Cardona, Ricardo; *Espanoles en la Segunda Guerra Mundial (El frente del Este)*, Vandalia, Madrid, 1999 p. 15

³⁵ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 193

³⁶ Arxiu General Militar d'Àvila, fons División Española de Voluntarios, AGMA DEV Caixa 3758

Resposta a Catalunya

En aquest primer moment de resposta multitudinària a la convocatòria de reclutament, només Catalunya (i en menor mesura el País Basc) respon d'una manera clarament tèbia. De fet, és l'únic territori on no s'arriba a la quota prevista i l'entusiasme que es va viure de manera generalitzada a tota Espanya no va tenir un clar reflex a la IV Regió Militar (que es corresponia amb Catalunya).

La Falange catalana va tenir un paper molt important en el reclutament; no només es van esforçar per trobar prou voluntaris per al contingent, sinó que també van intentar deixar fora als no falangistes³⁷, com va passar amb carlistes de diferents procedències, molts dels quals excombatents del Terç de Requetès de la Mare de Déu de Montserrat, unitat formada quasi íntegrament per catalans i que es va destacar en l'exèrcit de Franco com una de les més condecorades de la Guerra Civil. Això s'ha d'entendre en el context d'una lluita per mantenir el poder dins del Règim a la zona entre falangistes i carlins, lluita que va justificar també que no s'allistessin gaires jerarques falangistes catalans, per por a perdre poder i implantació si deixaven els seus càrrecs lliures i aquests podien ser ocupats per carlins³⁸. També cal dir que per cobrir els cups exigits i mantenir la preponderància de la Falange al si de la División i marcar el desitjat to blau de la mateixa, un grup de falangistes catalans va ser convidat a apuntar-s'hi, fins i tot amb formació d'expedients als que no van respondre a la crida a la incorporació i amb destitucions de militants amb càrrecs al partit, que no van respondre com s'esperava d'ells³⁹. A més, el cap de reclutament de Barcelona va ser especialment exigent al demanar certificats d'excombatent o de solvència política, de manera que amb aquestes traves va impedir l'allistament d'un bon nombre de voluntaris; finalment, 1.200 soldats⁴⁰ de la IV Regió Militar es van presentar "voluntaris" (a Girona, tota la guarnició es va presentar "voluntària")⁴¹. Tot i amb aquesta aportació de militars de lleva, no es van poder cobrir els objectius fixats i es va haver de completar la quota amb voluntaris de València i Alacant. La comparació entre els 1.200 voluntaris de lleva i els 1.758⁴² soldats procedents de la IV Regió amb què comptava el Regiment Vierna, que havia d'estar format pels catalans, ens dóna una idea de la poca quantitat de voluntaris catalans, més si considerem la necessària aportació de valencians per cobrir part de les vacants.

El que hem dit és bona mostra de les tensions que es van viure entre l'exèrcit i la Falange a molts llocs d'Espanya i a Catalunya encara hi ha haver-hi més aferrissament. No oblidem que a Catalunya, al costat de la República durant la Guerra Civil i amb una pobra implantació de la

³⁷ Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983 p. 35

³⁸ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 52

³⁹ Moreno Julià, Xavier; *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941- 1945*, Crítica, Barcelona, 2005 p. 99

⁴⁰ <http://memoriablau.foros.ws/t3859/los-catalanes-en-la-division-azul/> *Foro memoria histórica de la División Azul; Los catalanes en la División Azul* (consultat el 2/ 06/ 2012)

⁴¹ Dueñas, Oriol; *Els Catalans a la División Azul, El franquisme a Catalunya, Volum 1, La dictadura totalitària (1939- 1977)*, dirigit per Josep Maria Soler Sabaté, Edicions 62, Barcelona, 2005 p. 54

⁴² Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983 p. 511

Falange durant la república, quedava un substrat d'ideologia esquerrana i un nacionalisme latent que no van ajudar gaire a l'entusiasme en la recluta. En els barris obrers, gairebé no hi va haver voluntaris; de fet, la major part dels allistats procedien de les classes mitjanes o de famílies de militars⁴³. Més avançada la campanya, arriben a circular pasquins per Barcelona editats pel PSUC, en els quals s'anima a la joventut catalana a aixecar-se contra "*els militars sense honor que us envien a la guerra hitleriana, com exactament han fet tants voluntaris de la División Azul*" i els instava a assassinar com a gossos als oficials retornats⁴⁴. Tanmateix, sembla ser que, en el seu afany per cobrir les places, els metges militars no van ser prou rigorosos. Al llibre de Kleinfeld i Tambs⁴⁵, es cita un cas que recordo haver-li sentit explicar al meu pare, sobre un noi donat com a apte sense més dificultats tot i que li faltava un peu. A l'últim moment i davant la reclamació feta pels seus pares, el van declarar inútil.

Potser si la Falange local no hagués estat tan restrictiva i exclusivista en la selecció, no hauria quedat en evidència la situació diferenciada de Catalunya respecte a la resta d'Espanya.

Qui en va formar part?

Dins el cos expedicionari hi havia tot un mosaic heterogeni de persones i experiències que va anar molt més enllà del clixé del falangista fanàtic. Les fonts mostren una primera divisió amb un gran component d'estudiants, però al llarg de tota la campanya, podem trobar també intel·lectuals, jerarques del Règim, professionals, pagesos, obrers, militars o aventurers. Alguns estaven moguts pels seus ideals; d'altres tenien interessos molt més pragmàtics.

Si hem de caracteritzar al voluntariat, podem dir que també es van donar elements d'homogeneïtat en base a una mostra de 4.500 voluntaris⁴⁶: Immensa majoria de menors de 30 anys, 85% de solters i condició majoritària de falangistes (la mostra és de voluntaris civils). Sobre el seu nivell educatiu (continuem amb la mostra de voluntaris civils), una quarta part tenien formació universitària i el grup professional de més pes era el dels estudiants, seguits dels empleats (classe mitjana urbana) i comerciants. Sobre les professions manuals, predominen els relacionats amb el món del motor, tot i que ja hem apuntat una explicació a aquesta dada en la primera recluta. Segons la mateixa mostra, al llarg del temps, la representació dels estudiants va anar minvant i en canvi la proporció d'obriers sense qualificar i jornalers, gairebé absents en la primera recluta, va arribar a superar la dels estudiants. Dels 737 voluntaris civils de Barcelona, el 42% correspon a la primera recluta i només un 16% a tot l'any 1943. Aquesta dada, si considerem que el personal de la División va ser sempre aproximadament el mateix i que va passar, durant tota la campanya, aproximadament un 250% de la seva plantilla (uns 47.000 homes per una plantilla d'uns 18.000), deixa ben clar que es va fer imprescindible comptar amb un subministrament d'homes addicional que va depassar la capacitat de les Jefaturas de Milicias per allistar voluntaris civils.

⁴³ Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983 p. 36

⁴⁴ Moreno Julià, Xavier; *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941- 1945*, Crítica, Barcelona, 2005 p. 252

⁴⁵ Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983 p. 36

⁴⁶ Moreno Julià, Xavier; *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941- 1945*, Crítica, Barcelona, 2005 p. 395

Socialment parlant, en un primer moment, quan la recluta inicial entre els joves falangistes va resultar força reeixida, les classes mitjanes i fins i tot la classe alta van contribuir amb milers de joves. Més tard en canvi, el pes social es va desplaçar cap als camperols i els obrers, que van ser reclutats fonamentalment en el si de l'exèrcit, on es trobaven fent el servei militar, en alguns casos procedents de quintes que havien pres part en la Guerra civil; en el context de la postguerra espanyola parlem de "milis" de quatre o cinc anys de durada. Aquest contingent reclutat en una fase més avançada de la campanya, no estava motivat com sí ho estaven els joves estudiants de la primera recluta i la seva participació va ser generalment al marge de motius ideològics.

Pel que fa als comandaments, tots els oficials d'alferes cap amunt havien de procedir de l'exèrcit, com també dos terços dels alferes i els sergents (que havien rebut el nomenament dels seus graus provisionals durant la Guerra Civil), que podien procedir de les milícies de FET i de les JONS; els especialistes i tècnics havien de ser també militars professionals⁴⁷. Per suposat que tots els alts comandaments de la División procedien de la jerarquia militar. Això no es va decidir sinó després de moltes intrigues i negociacions, ja que la Falange desitjava donar el comandament de la unitat a Girón de Velasco, ministre de treball i heroi de la Guerra Civil; l'exèrcit, per la seva banda volia a algun dels generals més destacats de la Guerra Civil. Franco va triar al General Muñoz Grandes, veterà africanista, amb molta experiència en campanya i alhora amb una ideologia clarament falangista, de manera que tothom va quedar prou satisfet⁴⁸.

Els jerarques de Falange van formar part majoritàriament de la classe de tropa. El Cap Nacional de Primera Línia, Agustín Aznar va ser caporal; el comte de Montarco, va estar com a soldat ras al igual que altres comandaments de la Falange, com José Miguel Guitarte o Enrique Sotomayor, que ja hem citat i consellers nacionals com Eduardo de Rojas, José María Gutiérrez del Castillo, Carlos Pinilla i molts altres⁴⁹. Val a dir que entre els afusellaments, les saques i els "passejos" a la rera guarda republicana, els morts en el front durant la Guerra Civil i els caiguts a la D. A., la Falange de la preguerra va quedar quasi totalment anihilada. Com ja hem apuntat, tot això no li va anar del tot malament a Franco per tenir les mans lliures per anar adaptant el Movimiento Nacional a allò que li va interessar en cada moment. Alguns jerarques, tot i que ho intenten, no són autoritzats a marxar, com el ministre de treball, Girón de Velasco. El Dionisio Ridruejo, del que parlarem més endavant, ja en campanya, va rebre una carta de Serrano Suñer en la què aquest mostra la seva preocupació per la constatació que alguns dels més importants i qualificats falangistes estan al front quan ell més els necessita: "*Tengo remordimiento por haber ideado todo esto y porque vosotros estéis ahí y sinceramente te digo que de toda esta empresa ya no me interesa más que vuestra vuelta*".

⁴⁷ Bueno Carrera, José María; *La División y la Escuadrilla Azul. Su organización y sus uniformes*, Aldaba, Madrid, 1991 p. 7

⁴⁸ Bueno Carrera, José María; *La División y la Escuadrilla Azul. Su organización y sus uniformes*, Aldaba, Madrid, 1991 p. 8

⁴⁹ Morales, Gustavo i Togoires, Luis E.; *Las fotografías de una historia. La División Azul*, Rizzoli, Madrid, 2008 p. 267

Sovint oblidats, cal dir que també en van formar part voluntaris d'origen carlí⁵⁰, els quals van rebre amb entusiasme la possibilitat de tornar a lluitar contra el comunisme. El seu catolicisme militant els impulsava a acabar amb el marxisme ateu amb el qual ja s'havien enfrontat durant la Guerra Civil. Tot i així, la ràpida caracterització obertament falangista que es va voler imprimir a la D. A. des de FET (Falange Española Tradicionalista), el partit unificat, va refredar força l'entusiasme inicial entre els carlins⁵¹. Una divisió reclutada i organitzada per l'exèrcit hauria trobat més suport per part dels carlins, els quals, tot i la seva integració en el partit únic, van mantenir fortes reticències mútues amb els falangistes. Fins i tot es va arribar a considerar que en el si de la División hi hagués una unitat específicament carlina, però es va decidir que no seria oportú pel que representaria de recuperar l'estructura de les divisions de l'exèrcit nacional de durant la guerra, formades per unitats de l'exèrcit regular, de legionaris, de regulars, de falangistes i de carlins, però l'exèrcit no volia de cap manera permetre el renaixement de les milícies polítiques armades. Finalment, el nombre de carlins allistats, tot i ser més gran del que generalment es creu, va ser més limitat, en especial pel que fa als seus líders, cap dels quals d'entre els més rellevants es va allistar⁵². A les fonts es destaca la presència dels quatre germans carlins Lamamie de Clairac⁵³, dos dels quals, de 16 i 20 anys van morir al front rus.

En aquell context polític, a les zones amb més tradició carlina (Navarra, País Basc i Catalunya), molts joves vinculats al Règim ho eren mitjançant organitzacions carlines i no de la Falange i ambdues organitzacions lluitaven pel poder polític, com hem vist en el cas de Catalunya. El meu pare havia explicat en alguna ocasió com en determinades festivitats, els joves de Falange i els carlins es barallaven entre ells i que ell i els seus camarades falangistes tenien com un trofeu les boines que arrabassaven als carlins. Curiosament, l'uniforme que es va adoptar pels divisionaris en el viatge d'anada i de tornada, era l'uniforme militar, amb la camisa blava de Falange a sota de la guerrera i al cap, la boina vermella dels requetés (carlins), tot unint els símbols de tres dels principals pilars del Règim.

També l'Església catòlica, mitjançant la seva organització de masses, Acció Catòlica, va donar suport a la creació de la D. A. Fins aquell moment, l'Església espanyola havia criticat obertament el que anomenaven el paganisme nazi, considerat incompatible amb la tradició catòlica, però l'atac a la URSS va ser interpretat com una lluita contra l'ateisme marxista, considerat el més gran enemic de l'Església. Molts dels voluntaris eren activistes catòlics, genuïns exemplars del nacionalcatolicisme, que es van allistar a l'exèrcit de Hitler, els soldats del qual, i és una dada que pot resultar sorprenent, portaven a la sivella del cinturó una inscripció que resava "Gott mit uns" (Déu amb nosaltres); mentre escric això tinc davant el que va portar el meu pare.

⁵⁰ Revista *Hermanidad*, editada per la Hermandad barcelonesa de la División Azul, entre 1955 i 1971 (Gener de 1956)

⁵¹ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 52

⁵² Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 53

⁵³ Reverte, Jorge M.; *La División Azul. Rusia, 1941- 1944*, RBA, Barcelona, 2011 p. 74

En l'apartat de personal amb altres orígens, no falten tampoc alguns casos particulars, que donen una idea de la estranya barreja que es va donar en la D. A., amb una sorprenent quantitat de voluntaris estrangers. Un estudi de José Luis de Mesa⁵⁴ ha pogut establir l'existència d'un grup de combatents portuguesos, coneguts com els "Viriatos", d'entre 100 i 200 membres, la majoria dels quals procedia de la Legión i havien estat combatents a la Guerra Civil espanyola. També va haver-hi un grapat de russos blancs anticomunistes, molts d'ells antics oficials tsaristes⁵⁵ i la majoria ja amb la nacionalitat espanyola, que van actuar majoritàriament com a intèrprets, tot i les reticències dels alemanys, que no confiaven en ells⁵⁶. També alguns alemanys i austríacs, entre els quals cal destacar el cas del Tinent alemany i jueu Eric Jacob Rose⁵⁷, procedent de la Legión, que va servir en la División, on va ser condecorat i va trobar la mort. Com hem vist, la Legión espanyola, per la seva condició d'unitat formada parcialment per estrangers, va ser l'origen de gran part dels voluntaris estrangers de la División. Amb el mateix origen i segons la mateixa font, s'ha pogut establir la presència de voluntaris francesos, belgues, italians i estonians i també d'americans procedents de Cuba, Argentina, Guatemala i Paraguai, si bé en nombre molt reduït. Com a curiositat, consten també diversos voluntaris procedents de l'exèrcit d'Àfrica d'origen marroquí. Es tracta de sotsoficials "txusqueros" que procedeixen d'unitats de Regulares i de la Legión⁵⁸. En canvi, cap dels 106 marroquins voluntaris d'un Tabor de Regulares és acceptat, degut aparentment al racisme latent en l'exèrcit espanyol⁵⁹. Finalment, està establerta la presència d'almenys dos voluntaris de raça negra⁶⁰, dada que resulta realment sorprenent, en el seu context històric i polític.

Motivacions i voluntarietat

L'ombra de la Guerra civil va estar sempre molt present. Per una banda, molts dels voluntaris justificaven la seva participació en el desig de tornar als russos la visita que aquests havien fet durant la Guerra civil, tant perquè no havien pogut participar a la guerra per edat com, en altres casos, per haver-la passat en zona republicana. Altres motius eren de revenja, en el cas dels que havien perdut familiars pròxims. Sentiments anticomunistes o afany de risc i aventura també van estar presents entre els allistats. Fins i tot antics soldats republicans⁶¹, dels que estaven en la relativa llibertat de les casernes franquistes, van avenir-se a participar en l'aventura; cal tenir en compte que en aquella època, els antics soldats republicans no eren gaire ben tractats al si de l'exèrcit vencedor i anar-se'n a la D.A. era una sortida a considerar.

⁵⁴ <http://www.congresoladivisionazul.com/pdf/resumenes.pdf> Congreso internacional del 70 aniversario ; La División Azul en el frente del este; CEU Instituto de estudios históricos (consultat el 2/ 06/ 2012)

⁵⁵ Revista *Hermanidad*, editada per la Hermandad barcelonesa de la División Azul, entre 1955 i 1971 (Febrer/ Març 1956)

⁵⁶ Moreno Julià, Xavier; *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941- 1945*, Crítica, Barcelona, 2005 p. 97

⁵⁷ Caballero Jurado, Carlos; *Erich Rose, el trágico destino de un oficial "judío" de la División Azul*, Revista Española de Historia Militar nº 54, Quirón, 2004 p. 16

⁵⁸ Martínez Esparza, José; *Con la División Azul en Rusia*, Ejército, Madrid, 1943 p. 21

⁵⁹ Reverte, Jorge M.; *La División Azul. Rusia, 1941- 1944*, RBA, Barcelona, 2011 p. 96

⁶⁰ <http://www.telemadrid.es/?q=programas/las-noches-blancas/las-noches-blancas-la-division-azul> Programa *Las noches blancas: La División Azul*; Telemadrid.es (consultat el 2/ 06/ 2012)

⁶¹ Agustí Roca, Carme; *Rússia és culpable! Memòria i record de la División Azul*, Col·lecció Guimet 61, Lleida, 2003 p. 43

Finalment, molts voluntaris volien netejar el seu passat als ulls dels vencedors o potser afavorir familiars presos o represaliats.

Potser l'únic tret comú a tots va ser la manera en la qual la recent Guerra Civil havia marcat i condicionat les seves vides. El 1941, milers d'espanyols tenien encara ferides per cicatritzar; per una banda, aquells que havien patit la repressió en la reraguarda republicana, però també els que havien estat objecte de depuració per desafectes al Règim⁶². Una llei de 1940 obligava a reservar el 20% de les places vacants de funcionaris, per a antics alferes provisionals, un altre 20% per a altres excombatents en general, un altre per a mutilats de guerra, un 10% per a excaptius i un altre 10% per a orfes de guerra; això és un total del 80% de les places que havien quedat vacants per les depuracions o les que sortissin noves, per a persones significades a favor del Movimiento durant la guerra. Així, en els llocs que havien estat durant la guerra en zona republicana, una bona part dels possibles aspirants a places públiques només podien tenir opcions si tenien l'oportunitat de convertir-se en excombatents. La creació de la D. A. obria, per tant, una escletxa per la que poder entrar en el sistema als que estiguessin disposats a assumir el risc inherent a l'allistament.

Simultàniament, la propaganda anticomunista i la insistència per part dels mitjans de comunicació en la responsabilitat dels comunistes, amb la col·laboració de la Unió Soviètica, en tot el que havia passat durant la Guerra Civil, va donar lloc a una mena d'eufòria col·lectiva que va empènyer a molts joves a presentar-se voluntaris per a la D. A.

Les raons que justifiquen l'èxit inicial en el reclutament s'han de buscar també en la situació que es vivia en aquells moments a Espanya, amb una penúria quasi permanent, racionament de queviures, pobresa generalitzada, gana i atur. Les expectatives de cobrar el salari del soldat alemany eren força interessants per a molts, ja que estava per sobre de les retribucions de gran part de la població. Tot i amb això, cal considerar si aquestes retribucions compensaven les penalitats i el perill de la campanya, però en el primer moment, tothom tendia a pensar que es tractaria d'una passejada militar. Més avançada la campanya i amb informacions sobre baixes i penalitats, és possible que el tema de les retribucions no fos tan decisor per part dels aspirants a allistar-se. Caballero Jurado⁶³ estableix en referència a aquest tema, que ell considera poc significatiu en quan a motivació per a la recluta, que dels 100.000 treballadors espanyols que havien d'anar a treballar a Alemanya, d'acord amb els acords mutus, mai van arribar a haver-hi més de 8.000, tot i que els sous eren bons i no es tractava d'anar a una guerra; dedueix per tant, que la motivació econòmica no es pot considerar gaire important.

Òbviament hi havia un nucli d'idealisme entre els voluntaris, tot i que amb matisos, però hi havia d'altres, com podien ser els oficials de l'exèrcit, pels quals anar-hi formava part de la seva feina i representava quasi una obligació. En general i en referència als voluntaris del primer moment, sembla clar que es van allistar influenciats i com a conseqüència de les vicissituds viscudes durant la Guerra Civil. L'ideari falangista i l'esperit d'aventura van influir

⁶² Moreno Julià, Xavier; *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941- 1945*, Crítica, Barcelona, 2005 p. 392

⁶³ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 63

decisivament en la majoria d'aquests allotjaments. També, l'ànima d'aportar alguna cosa a la causa per la qual s'havia patit, la necessitat de trencar amb un passat fosc, l'afany d'aventura, la necessitat d'autoafirmació, la notable reducció en el temps de servei militar, els ingressos econòmics, un cert confort de vida que no era accessible per a tothom, motivacions personals i relacionals o, com anirem veient, la imposició pura i dura. Un dels casos més singulars que he trobat, per la seva consideració de cap militar, durant la meua investigació, és el del Comandant Luque Molinello⁶⁴, que durant els primers temps de la Guerra Civil havia servit la República, per acabar apropant-se al bàndol franquista, però sempre sota sospita. De fet, aquest cap militar va aconseguir incorporar-se a la D. A. mitjançant influències, per tal de netejar el seu nom. Una vegada al front va ser ferit, repatriat i finalment separat del servei per no ser considerat prou addicte al Règim⁶⁵.

Sobre els militars de tropa, des del primer moment, tot i que la quota s'accentuaria a partir dels relleus, dels quals ja parlarem, hi va haver una important aportació procedent de les files de l'exèrcit; un exèrcit, no ho oblidem, que en aquells moments i pel que fa la tropa, estava integrat en un 60%, aproximadament⁶⁶, per *rojós* (que repetien servei militar o purgaven el fet d'haver servit a la República). En moltes unitats simplement es va donar per suposat que tothom era voluntari, arribant a situacions com les descrites en un diari mexicà de l'oposició al Règim (*Diario España Popular, 19/ 09/ 1941*),⁶⁷ atribuïda a una caserna de València, segons la qual, es van reclutar voluntaris a la veu de "un paso atrás los que no quieran alistarse en la División Azul". En aquesta mateixa font apareix un altre diari de l'època (*Diario España Popular, 27/ 08/ 1941*), en el qual es fa esment de molts voluntaris del primer moment que es van presentar enduts per l'eufòria col·lectiva i que després no es van incorporar. En el mateix diari sempre es fan servir cometes per escriure la paraula "voluntaris" i es fa una caracterització dels mateixos que, tot i ser clarament partidista, no deixa de ser interessant.

Com ja s'ha comentat, a més de la oficialitat, la sots oficialitat i els especialistes, les casernes militars van aportar des del primer moment una part important del contingent⁶⁸. Aquesta situació es va anar fent més i més freqüent a mesura que va caldre formar els successius batallons de relleu, a partir de la primavera de 1942. El què resulta molt interessant és l'aportació de Rodríguez Jiménez⁶⁹, en el sentit què ja en la recluta inicial, la proporció de civils, els joves falangistes que havien de donar nom amb el color de les seves camises a la unitat, no va poder ser de més d'un terç del total. Quan la recluta inicial s'està tancant, la Jefatura de

⁶⁴ Moreno Julià, Xavier; *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941- 1945*, Crítica, Barcelona, 2005 p. 319

⁶⁵ <http://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1945/016/A00543-00548.pdf> *Boletín Oficial del Estado; 16 de enero de 1945* (consultat el 2/ 06/ 2012)

⁶⁶ Moreno Julià, Xavier; *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941- 1945*, Crítica, Barcelona, 2005 p. 96

⁶⁷ <http://memoriablau.foros.ws/t4374/los-mitos-de-la-division-azul/> *Foro memoria histórica División Azul; Los mitos de la División Azul* (consultat el 2/06/ 2012)

⁶⁸ <http://eciencia.urjc.es/bitstream/10115/1854/1/Propuesta%20de%20revisi%C3%B3n%20de%20la%20historia%20oficial%20de%20la%20Divisi%C3%B3n%20Azul.pdf> Article *Propuesta de revisión de la historia oficial de la División Azul: Los temas ocultos*; José L. Rodríguez Jiménez, Universidad Rey Juan Carlos; 2007 (consultat el 2/ 06/ 2012)

⁶⁹ <http://eciencia.urjc.es/bitstream/10115/1854/1/Propuesta%20de%20revisi%C3%B3n%20de%20la%20historia%20oficial%20de%20la%20Divisi%C3%B3n%20Azul.pdf> Article *Propuesta de revisión de la historia oficial de la División Azul: Los temas ocultos*; José L. Rodríguez Jiménez, Universidad Rey Juan Carlos; 2007 (consultat el 2/ 06/ 2012)

Milícias de FET y de las JONS ha filiat 6.440 homes, dels quals 2.304 són de Madrid, segons dades de l'Arxiu Militar d'Àvila, recollides pel mateix Rodríguez Jiménez. Falten en aquest còmput les dades de la IV Regió militar, que podem trobar la obra de Kleinfeld i Tambs⁷⁰, que ascendeixen a 1.758 allistats, dels quals, com ja s'ha dit, molts són de procedència militar. Sigui com sigui, el resultat ens dóna uns 7.000 homes del total de 15.918 soldats de tropa amb què va comptar la División. Vist així, crec que queda força clar que, una vegada descomptats els oficials i sotsoficials provisionals apuntats als llistats de les Jefaturas de Milicias, al voltant d'un 40% dels membres de la D. A. inicial, pel que fa a la tropa, eren de procedència civil. Caldria ara valorar quants d'ells es van allistar per motius estrictament polítics i quants per altres causes. El professor Rodríguez considera que tot i que podem considerar que molts d'ells serien falangistes idealistes, molts altres devien ser dretistes anticomunistes o allistats per altres motius més relacionats amb les seves necessitats personals que amb les seves conviccions ideològiques. Fins i tot Caballero Jurado, historiador normalment a favor de gran part de les tesis tradicionals sobre la D. A., reconeix que només un 30% del contingent inicial⁷¹ eren membres de Falange.

Per cert, i com a mostra de les traves que des de l'exèrcit es van posar a la Falange, mentre que els reclutes procedents de l'exèrcit que demostraven sis mesos al front de Rússia tenien convalidat el servei militar, el voluntaris civils no tenien d'entrada cap mena de reconeixement en aquest sentit.

A la Revista *Hermandad*⁷², editada per la Hermandad de la División Azul de Barcelona, en el seu número d'agost/ setembre de 1956 s'explica un cas, aparentment verídic, d'un divisionari que després de tornar de Rússia acaba unint-se al maquis. De ser cert, imagino que es tracta d'un cas excepcional d'evolució ideològica, o bé és que el divisionari en qüestió va anar a Rússia a intentar passar-se als russos i no ho va aconseguir. En qualsevol cas, va morir executat pels seus companys de maquis quan aquests van esbrinar que havia estat a la D. A.

Per il·lustrar aquest apartat, no vull passar per alt un acudit gràfic que he trobat en la *Hoja de Campaña*⁷³ (publicació periòdica editada per la D. A. durant gairebé tota la durada de la campanya). Es tracta del número corresponents al dia 19 de setembre de 1943, és a dir, en un moment en que la recluta del personal ja no era tan fàcil com al començament. Es titula "Felicidad"; en la il·lustració apareixen dos divisionaris i un li diu a l'altre: "Yo vine a olvidar" "A olvidar el qué...?", li diu l'altre "Ya no me acuerdo", li respon el primer.

Els relleus

L'elevat nivell de baixes i el malestar que regnava entre els familiars dels divisionaris, degut al retard en l'arribada de les notícies dels seus, unit a una certa desmoralització entre els

⁷⁰ Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983 p. 511

⁷¹ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 51

⁷² Revista *Hermandad*, editada per la Hermandad barcelonesa de la División Azul, entre 1955 i 1971. (Ago./ Set: 1956)

⁷³ Hermandad Nacional de la División Azul; *Hoja de Campaña* (col·lecció completa del diari editat per la D. A. durant la Campanya de Rússia, en facsímil), Madrid, 1984 (19/ 09/ 1943)

voluntaris produïda per les grans penalitats patides (es van donar unes poques desenes de casos de deserció cap a la rera guarda), va propiciar que comencessin negociacions amb l'alt comandament alemany per tal d'establir algun sistema de relleu⁷⁴. Es va determinar que s'enviarien 3000 nous soldats per cobrir baixes i que després s'establiria un sistema de relleu esglaonat per tal d'anar substituint la totalitat dels efectius, en grups d'aproximadament 1000 homes, en batallons de marxa, que ocuparien el lloc dels combatents que serien repatriats en batallons de relleu.

Així, des de la primavera de 1942 s'inicia la substitució del personal de la D. A. per tal de cobrir baixes i anar rellevant els més veterans o els que reunien certes característiques (haver perdut un germà en la campanya, ser menor d'edat o estar casat i tenir fills, entre d'altres). Això que pot semblar normal i lògic no està exempt de significació. Varela, el ministre de l'exèrcit, va intentar eliminar el caràcter falangista de la primera divisió i substituir-la per una altra amb un aire més militar. En un primer moment (després es va desestimar) es va plantejar la substitució en bloc de tots els efectius. El nou contingent havia d'estar constituït en les seves dues terceres parts per personal de l'exèrcit, deixant només un terç per la Falange. D'aquesta manera, el perfil del voluntariat va canviar de manera progressiva. Molts oficials encara volien anar-hi; els sotsoficials en canvi, sense els avantatges oferts als oficials, eren molt més reticents i la seva categoria es va mantenir sempre deficitària; pel que fa a la tropa, es va tirar molt més del personal ja en files i es va limitar molt l'aportació falangista en la recluta.

Gómez-Jordana, el nou ministre d'afers estrangers i molt diferent de Serrano Suñer, era partidari de la neutralitat i va fer tot el que va poder per limitar al màxim la nova campanya de la Falange per a captar nous voluntaris per a la D. A. D'aquesta manera, l'exèrcit va tenir en les seves mans la feina d'assegurar els relleus⁷⁵.

Ja no existia l'eufòria dels primers moments. La situació internacional tampoc permetia grans campanyes de reclutament. Les notícies que arribaven del front i el coneixement del nombre de baixes tampoc van ajudar gaire i el nombre de voluntaris va disminuir força. Cal reemplaçar les tropes que són repatriades i només uns pocs centenars de civils es presenten voluntaris⁷⁶. El nombre de morts, ferits, congelats, mutilats i malalts és molt superior al que es pensava inicialment; a més no sembla tan fàcil derrotar l'exèrcit soviètic i les notícies han anat arribant fins a Espanya. Així, des de mitjans del 42, es comença sistemàticament a fer servir als joves que es troben realitzant el servei militar per cobrir les baixes. La qüestió és que igualment es va fer constar aquests soldats com a voluntaris i a més, les circumstàncies del seu alistament van ser silenciades pel Règim, de manera que no és possible quantificar numèricament la proporció de voluntaris forçats en les files de la Divisió. Fins i tot es va donar una pràctica

⁷⁴ Suárez, Luis; España, Franco y la Segunda Guerra Mundial. Desde 1939 hasta 1945; Actas Editorial, Madrid, 1997 p. 400

⁷⁵ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 128

⁷⁶ <http://eciencia.urjc.es/bitstream/10115/1854/1/Propuesta%20de%20revisi%C3%B3n%20de%20la%20historia%20oficial%20de%20la%20Divisi%C3%B3n%20Azul.pdf> Article *Propuesta de revisión de la historia oficial de la División Azul: Los temas ocultos*; José L. Rodríguez Jiménez, Universidad Rey Juan Carlos; 2007 (consultat el 2/ 06/ 2012)

comuna en les unitats militars quan es demana personal per cobrir necessitats en un altre lloc: aprofitar per desfer-se dels soldats pitjor conceptuats⁷⁷.

El Vicente Linares, en el seu llibre autobiogràfic⁷⁸, ens explica les seves sensacions: "*En el batallón (de marcha cap a la D. A.), había también reenganchados (de la D. A.). No obstante, la mayoría de los componentes procedíamos del ejército. Nunca se comentaba el grado de voluntariedad de cada cual para ir a Rusia, pero no conocí a nadie que dijera que no quería ser voluntario abiertamente*". Després explica el cas d'alguns desertors i comenta la falta d'entusiasme de molts dels sergents, qüestions que tractarem més endavant.

Per altra banda, es va donar una circumstància curiosa i va ser que una part dels divisionaris no va acceptar el relleu. Alguns d'ells ho van fer motivats per raons ideològiques, però va haver-hi que fins i tot ho van fer per no voler trencar els llaços que havien establert amb les noies locals, a les que en argot divisionari s'anomenava "*panienkas*". Es van celebrar diversos matrimonis segons el ritual ortodox, però el comandament de la División no va voler acceptar la validesa d'aquestes unions i els amants es veien separats si arribava l'ordre de repatriació⁷⁹. En l'obra de Tomás Salvador⁸⁰ es narra una d'aquestes unions amb final dramàtic i es deixa constància d'alguns casos en que les unions van poder persistir després de la retirada de la División, amb rocamboliques històries amb joves russes amb els cabells tallats i disfressades de soldats espanyols. Puc dir que he conegut a una persona que descendeix d'una d'aquestes unions reeixides.

La pròpia documentació oficial de la D. A.⁸¹ parla del nombre d'indesitjables (es feia servir aquesta denominació) que van anar arribant a la División amb els batallons de marcha. El cas és que la qualitat política (la seva blavor) dels nous divisionaris va anar baixant notablement al llarg del període de relleu. Calia compensar el dèficit de voluntaris i no es va considerar adient forçar l'allistament dels membres del partit i la resta de partidaris del Règim. Quedava el recurs dels soldats. Les pressions augmenten i en especial en les casernes de la Legión, que com a unitat de xoc que és i amb personal professional, es presenta com un bon planter, sense els inconvenients de les unitats convencionals on estan servint els joves espanyols, també els fills de les famílies afins al Règim. La Legión va servir per tant de banderí de recluta per la D. A. Cal dir que en les seves files es trobava una proporció molt important d'excombatents republicans i persones que davant la disjuntiva de comparèixer davant un Consell de Guerra per les seves suposades responsabilitats durant la Guerra Civil en zona republicana, havien triat servir en files en aquesta unitat militar. S'ha d'afegir també el component de personal marginal, socialment parlant, que era freqüent en aquesta mena d'unitats. En definitiva, un planter que va proporcionar un bon nombre de voluntaris, però molts d'ells dels que serien qualificats com a indesitjables. L'Antonio González Canal, un noi que fa la mili a l'Àfrica com a càstig per haver

⁷⁷ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 184

⁷⁸ Linares, Vicente; *Más que unas memorias. Hasta Leningrado con la División Azul*, Barbarroja, Madrid, 2000 p. 30

⁷⁹ Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983 p. 298

⁸⁰ Salvador, Tomás; *División 250*, Círculo de lectores, Barcelona, 1971 p. 407

⁸¹ García Hispán; *La Guardia Civil en la División Azul*, García Hispán, Alicante, 1991 p. 43

format part de l'exèrcit republicà, està format amb la seva unitat, a la Legión, quan un general es dirigeix a les files de soldats: "Como sé positivamente que todos queréis ir a la División Azul y todos no podemos, el que no quiera ir que dé un paso al frente"⁸². Òbviament, ningú no gosa fer-ho i es va numerant els soldats. Un de cada deu queda allistat per a la División.

Però en molts altres casos, per què aquells soldats van donar un pas endavant quan es van demanar voluntaris per a anar al pitjor front de guerra que s'ha conegut mai? Alguns per canviar d'aires, per sortir del campament, ja que la vida quotidiana a moltes unitats de l'exèrcit de l'època no era precisament confortable. D'altres per poder oblidar les marxes per un paisatge desèrtic i els rigors del clima marroquí⁸³. Potser també per sortir d'aquelles unitats on havien anat a parar per purgar el seu passat i rentar el seu nom davant el nou Règim. Alguns d'aquests potser van pensar en l'oportunitat de passar-se als russos una vegada en el front, per tal de prosseguir la lluita iniciada el 1936⁸⁴; seria el cas també de molts dels que van ser classificats com a indesitjables i retornats a Espanya.

En la nova captació i seguint instruccions superiors⁸⁵, es feia èmfasi no només en la glòria guanyada per la División, sinó també en la reducció del període de servei pels soldats en files i la quantia de la paga. En les unitats que el 1941 s'havien produït allistaments en massa, el 1943 fins i tot alguns oficials eren reticents a donar un pas al front. En un regiment de Barcelona, només un oficial i cap de tropa ho va fer⁸⁶. Les motivacions ideològiques van deixar pas a altres més mundanes: causes personals, problemes sentimentals, males situacions econòmiques o afany d'aventura. Amb els aliats al Marroc i el perill latent que Espanya es veiés arrossegada a la guerra, tampoc van faltar comandaments militars que van sabotejar les ordres de captació de voluntaris, en especial alguns del sector més conservador dins l'exèrcit, que es mostraven cada vegada més anglòfils i no estaven disposats a afavorir la recluta⁸⁷.

Segons Rodríguez Jiménez⁸⁸, paral·lelament també es fa pressió sobre els joves sense feina i amb un passat polític poc convenient, als quals se'ls hi fa comprendre que d'aquesta manera podran netejar el seu expedient; fins i tot i segons l'esmentat professor, es van oferir indults i commutes de penes a canvi de l'allistament. L'Estat Major de la D. A. es va encarregar de classificar a tots aquells que va considerar com a indesitjables i gràcies a això tenim notícia de la presència d'aquesta mena de personal entre els divisionaris.

Malgrat tot, les Jefaturas de Milicias de Falange continuaven amb l'allistament, però es trobaven amb el problema afegit que després del desembarcament aliats al Marroc havien estat mobilitzades les quintes de reservistes que ja havien fet recentment el servei militar i el

⁸² Reverte, Jorge M.; *La División Azul. Rusia, 1941- 1944*, RBA, Barcelona, 2011 p. 327

⁸³ García de Ledesma, Ramiro; *Encrucijada en la nieve*, García Hispán, Granada, 1996 p. 86

⁸⁴ Moreno Julià, Xavier; *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941- 1945*, Crítica, Barcelona, 2005 p. 392

⁸⁵ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 183

⁸⁶ Moreno Julià, Xavier; *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941- 1945*, Crítica, Barcelona, 2005 p.274

⁸⁷ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 185

⁸⁸ <http://eciencia.urjc.es/bitstream/10115/1854/1/Propuesta%20de%20revisi%C3%B3n%20de%20la%20historia%20oficial%20de%20la%20Divisi%C3%B3n%20Azul.pdf> Article *Propuesta de revisión de la historia oficial de la División Azul: Los temas ocultos*; José L. Rodríguez Jiménez, Universidad Rey Juan Carlos; 2007 (consultat el 2/ 06/ 2012)

segment de població amb una edat adient per anar al front rus s'havia reduït força. Molts dels potencials voluntaris, per tant, o ja estaven a Rússia o ja havien anat o es trobaven en files en aquells moments. D'altres, excedents de la primera recluta, havien canviat d'opinió. Això explica també la rebaixa en els requisits i la continuïtat en la recluta de joves en edat premilitar⁸⁹, com va ser el cas del meu pare. En una carta rebuda al front i enviada per un amic, aquest, amb divuit anys acabats de fer, li explica que pretén reunir-se amb ell i que no espera tenir problemes: *"Ahora ya no es como al principio. Si tienes los dieciocho años cumplidos ya está. Ahora aceptan a cualquiera"*. L'amic que escriu això, cardiòpata, malgrat tot no va ser allistat.

Generalitzant molt, podríem considerar, amb totes les reserves, que l'afirmació del Carlos Caballero Jurado⁹⁰ s'ajusta prou a la realitat: *"Si el prototipo de voluntario de la División Azul en 1941 había sido el de un joven universitario del SEU, y el del nuevo voluntario de 1942 el de un militante del Frente de Juventudes, en 1943 el prototipo era el de un legionario, con un perfil muy distinto al del activista de Falange, con lo que ello implicaba"*.

La "segona Divisió"

En la historiografia es parla sovint d'una primera D. A. original i d'una de segona que es considera una vegada els relleus havien substituït la majoria dels combatents del primer moment i, en especial, quan es va fer la substitució del General que la comandava. En paraules de Kleinfeld i Tambs⁹¹, els nouvinguts eren diferents. Si la primera divisió havia estat formada majoritàriament per falangistes i amics d'Alemanya, la segona va estar formada per professionals, legionaris i soldats i fins i tot per "rojos".

La Carme Agustí, en el llibre ja citat, reproduïx una entrevista amb un voluntari lleidatà del primer moment, que comenta sobre les diferents actituds dels nous soldats que s'incorporaven: *"els que van venir hi anaven per les set o vuit pessetes. D'una unitat se'n van passar vint-i-un (...) A la primera (divisió) els veies alegres (...), però els segons no: 'Me cago en la madre..., que si esto, que si lo otro...'"* A la primera hi havia gent amb estudis, amb cultura, però a la segona...⁹²

En el llibre *Cabeza de puente*, de José Maria Sánchez Diana⁹³, un de tants falangistes divisionaris que es van desencantar del Règim franquista, també fa referència a aquestes diferències quan relata la trobada en Alemanya dels que tornen a Espanya rellevats i els nous soldats que s'incorporen: *"se veía su carácter de bisoños y aunque los uniformes eran nuevos y crujientes, les faltaba algo especial que la primera División tenía en exceso. Lo habíamos notado en nuestras conversaciones. Esta remesa de voluntarios, excepto en la oficialidad,*

⁸⁹ Hermandad Nacional de la División Azul; *Hoja de Campaña* (col·lecció completa del diari editat per la D. A. durant la Campanya de Rússia, en facsímil), Madrid, 1984 (15/ 08/ 1943)

⁹⁰ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 186

⁹¹ Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983 p. 484

⁹² Agustí Roca, Carme; *Rússia és culpable! Memòria i record de la División Azul*, Col·lecció Guimet 61, Lleida, 2003 p. 61

⁹³ Sánchez Diana, José María; *Cabeza de puente. Diario de un soldado de Hitler*, García Hispán, Alicante, 1990 p. 213

carecía del espíritu político y el patriotismo que tuvimos nosotros (...) les faltaba el humor y la poesía de la primera División". Més endavant, en el mateix llibre, explica com els veterans increpaven als oficials que colpejaven als reclutes per formar-los, dient-los que en l'exèrcit alemany no es pega. En aquest sentit, hi ha diversos testimonis, com el de Tomás Salvador *División 250*⁹⁴, en el que es parla de les diferències en el tracte entre els oficials de la primera divisió, molts d'ells oficials provisionals falangistes agermanats amb els voluntaris per un mateix ideari polític, i els de la segona, més professionalitzats i integrats en les tradicions militars espanyoles de castes i una tropa de la que se sentien molt més allunyats.

En un ambient en el què no es repetien les cues per allistar-se, fins i tot es van produir actes de protesta per part de contingents de voluntaris repatriats que no se sentien ben atesos⁹⁵. Aquests mateixos repatriats no van fer gaire bona propaganda de les condicions de vida dels voluntaris. Hi havia un cert malestar que es pot apreciar en algunes memòries divisionàries, amb el tracte dispensat als voluntaris per part de determinats caps militars no especialment falangistes, que no tenien en absolut en consideració la qualitat de voluntaris dels soldats i els tractaven amb un cert menyspreu. En el llibre del Coronel Esparza sobre la seva experiència a Rússia⁹⁶ es pot apreciar entre línies el seu menyspreu pels voluntaris de procedència civil. Aquest militar africanista, acostumat a tractar amb els indígenes de Regulars i amb legionaris, mai va saber entendre als seus soldats de la División. Sigui com sigui, el Coronel Esparza va ser repatriat per malaltia abans de veure als seus "*señoritos falangistas*"⁹⁷ com ell es referia a alguns dels seus soldats, substituïts pels voluntaris segurament menys "*señoritos*" i també menys falangistes, que van nodrir els batallons de relleu. El meu pare, que va formar part clarament per cronologia, de la segona División i per tant no va conèixer personalment aquest oficial, recordava alguna vegada una cançoneta típica dels seus temps en Rússia: "*Dónde vas Esparza, dónde vas cabrón; vengo desde Rusia de joder (o enterrar) la División*".

Ja hem vist que en la nova fornada de reclutats hi havia una important quantitat de suposats desafectes al Règim i que la pròpia unitat va considerar oportú mantenir un cert control sobre ells. Per això es va crear la Segona Secció bis (en els estats majors, la segona secció es dedica a qüestions relacionades amb informació).⁹⁸ El bis del seu nom implica que se'n ocupa de la informació sobre la pròpia unitat, amb la finalitat de prevenir l'acció d'infiltrats entre els divisionaris, tant si són militants de l'esquerra clandestina, com si es tracta d'agents al servei d'algun altre país. Així van ser classificades un bon nombre de persones considerades desafectes al Règim i que havien estat forçades, en la seva majoria, a vestir l'uniforme alemany. Aquells sobre els quals hi havia proves que demostrassin activitats derrotistes o contràries al Règim, van ser detinguts, jutjats i repatriats a Espanya per a complir condemna. En altres casos, es procedeix a la expulsió de la unitat i a la repatriació; si no, se sotmetia al

⁹⁴ Salvador, Tomás; *División 250*, Círculo de lectores, Barcelona, 1971 p. 274

⁹⁵ Reverte, Jorge M.; *La División Azul. Rusia, 1941- 1944*, RBA, Barcelona, 2011 p. 343

⁹⁶ Martínez Esparza, José; *Con la División Azul en Rusia*, Ejército, Madrid, 1943 p. 188

⁹⁷ Sánchez Diana, José María; *Cabeza de puente. Diario de un soldado de Hitler*, García Hispán, Alicante, 1990 p. 139

⁹⁸ Díaz de Villegas, José; *La División Azul en línea*, Acervo, Barcelona, 1967 p. 161

sospitós a vigilància permanent. A partir de finals de 1942, el nombre d'aquests casos ha arribat a tal punt que s'arriba a considerar que la seguretat de la División, en zona de guerra, està en perill. Segons la documentació de l'Arxiu Militar d'Àvila, es van arribar a obrir un total de 2.271 expedients de personal presumptament mereixedor del qualificatiu d'indesitjable. En aquests expedients figura la causa per la qual es considera que l'individu pot ser un indesitjable i altres informacions sobre la seva conducta privada, moral, religiosa, política, la seva disciplina i amistats, tot i que en la majoria dels casos, aquestes dades no estan emplenades. Un exemple: "*Desertó de Chafarinas y expulsado de la Legión por ladrón. Rojo muy peligroso. Indeseable en todos sus aspectos*⁹⁹" També amb consideracions diferents de les estrictament polítiques: "*Vino sólo por el placer de viajar y lucrarse, conducta pésima durante el viaje. Invertido. Mala conducta*". Un altre fa referència a un legionari amb la falç i el martell tatuats a l'esquena¹⁰⁰.

També cal considerar que segons Caballero Jurado, el 10% dels components dels batallons de marxa de 1943 eren reenganxats¹⁰¹ i s'ha de suposar que aquest porció del contingent estava formada majoritàriament per personal ideològicament afí al Règim.

En un moment determinat, l'enviament d'un contingent de soldats que han estat castigats per falta greu a un recàrrec de dos anys de servei a complir en la D. A., genera una protesta per part del General cap de la División, en la que aquest comunica al General cap de l'Estat Major de l'Exèrcit, que ha decidit repatriar directament aquests soldats, ja que per la seva mala conducta i antecedents no ofereixen confiança als seus comandaments i són sospitosos de passar-se a l'enemic. La protesta acaba amb la sol·licitud que en el futur no es destini a la D. A. personal de dubtosa conducta i amb antecedents dolents¹⁰². Hi ha una altra queixa per part de la División, que té la particularitat, per a mi, de fer referència al batalló de marxa en el qual es va incorporar a la División el meu pare. Aquest document, amb data del mateix dia de l'arribada del batalló, és prou significatiu: "*Con el 23 Batallón de Marcha han llegado veintidós soldados con recargos en el servicio por diferentes causas (...) La repetición del hecho me hace escribirle para salir al paso de que pueda cuajar la idea de que esto es un Cuerpo disciplinario. No preciso razonarle nuestra oposición a ello. Nuestros mandos tienen ya bastantes preocupaciones para que se vean aumentadas por la vigilancia especial que estos sujetos precisan y ya sabe que a pesar del intenso trabajo en la Segunda Sección Bis nos vemos en algunas ocasiones sorprendidos por hechos desagradables.*"¹⁰³ Impressionant document que ens permet afirmar que en aquell moment de la campanya no només no tots els voluntaris ho

⁹⁹ Arxiu General Militar d'Àvila, fons División Española de Voluntarios, AGMA DEV

¹⁰⁰ <http://www.telemadrid.es/?q=programas/las-noches-blancas/las-noches-blancas-la-division-azul> Programa *Las noches blancas: La División Azul*; Telemadrid.es (consultat el 2/ 06/ 2012)

¹⁰¹ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 188

¹⁰² <http://eciencia.urjc.es/bitstream/10115/1854/1/Propuesta%20de%20revisi%C3%B3n%20de%20la%20historia%20oficial%20de%20la%20Divisi%C3%B3n%20Azul.pdf> Article *Propuesta de revisión de la historia oficial de la División Azul: Los temas ocultos*; José L. Rodríguez Jiménez, Universidad Rey Juan Carlos; 2007 (consultat el 2/ 06/ 2012)

¹⁰³ <http://eciencia.urjc.es/bitstream/10115/1854/1/Propuesta%20de%20revisi%C3%B3n%20de%20la%20historia%20oficial%20de%20la%20Divisi%C3%B3n%20Azul.pdf> Article *Propuesta de revisión de la historia oficial de la División Azul: Los temas ocultos*; José L. Rodríguez Jiménez, Universidad Rey Juan Carlos; 2007 (consultat el 2/ 06/ 2012)

eren realment, sinó que fins i tot hi havia personal castigat: cada vegada més soldats amb recàrrec en el servei que havien estat sancionats amb la prolongació del servei militar per diverses causes¹⁰⁴; que calia vigilar estretament a una part del personal incorporat; i que de tant en tant tenen lloc "*hechos desagradables*", és a dir, des de poc desig per entrar en combat per part d'una fracció de la tropa, fins a derrotisme i desercions cap a l'enemic. Més endavant explico com, efectivament, ben aviat va haver-hi un intent de deserció protagonitzat per un integrant d'aquest mateix batalló de marxa. Fins i tot hi ha una carta¹⁰⁵ del mateix Muñoz Grandes, primer comandant de la D. A., dirigida al ministre d'assumptes exteriors, en la que referint-se als relleus diu: "*iSi viera usted cómo llegan los contingentes de relevo! Sin ninguna instrucción, ¡Qué difícil es así todo!*" Per la data, 27 d'octubre de 1942, està parlant encara dels primers batallons de marxa, quan en teoria, la qualitat dels voluntaris encara era prou alta.

Cal tenir en consideració que en els començaments de la primavera de 1943 van ser amnistiats un bon nombre de presos polítics, perquè les autoritats franquistes volien millorar la situació de saturació en què es trobaven les presons i també netejar la seva imatge davant els governs dels aliats. El cas és que moltes d'aquestes persones acabades d'alliberar són carn de canó en potència per a anar a Rússia, ja que no volen arriscar-se a contrariar les exigències del poder polític i militar i alhora necessiten ingressos amb urgència. Alguns d'ells han hagut de fer-se amb avals polítics que han rebut amb la condició de l'allistament.

En un altre ordre de coses, segons Kleinfeld i Tambs¹⁰⁶, el comportament militar del personal de les dues divisions va ser relativament igual; per ells, la diferència de to entre ambdues es va deure més a una qüestió de comandament que a cap altra cosa. Encara que la primera divisió tenia un percentatge molt més alt d'estudiants i idealistes, els soldats eren, en essència, els mateixos. Una anàlisi de les accions i els resultats militars de les diferents èpoques no mostra diferències significatives i, de fet, la batalla més important de la campanya, Krasny Bor, on va haver-hi més baixes i es van donar les heroïcitats més destacades, està clarament enquadrada, cronològicament parlant, en la època de la segona divisió, i el personal que la va protagonitzar seria el de qualitat a priori més baixa. Hi ha una dada especialment impressionant i és que quan la esmentada batalla de Krasny Bor estava en el seu moment àlgid i el front semblava a punt de esfondrar-se, es van demanar voluntaris per formar una unitat de socors entre els soldats concentrats a rera guarda en un batalló de retorn, la major part dels quals portaven més d'un any i mig de front ininterromput i per fi semblaven a punt de tornar amb les seves famílies. La major part es van presentar voluntaris i un bon grapat no va tornar mai. Voluntaris o "voluntaris", es van sacrificar pels seus companys.

Quan es va decidir la retirada de la D. A. del front i s'havia de formar la Legión Azul, que hauria de quedar com a ajuda testimonial espanyola als alemanys, es va plantejar la problemàtica de com decidir qui es quedava. Pels militars, poc acostumats a demanar opinions, era perillós confiar en la decisió personal dels soldats, una disjuntiva entre repatriació i permanència que

¹⁰⁴ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 188

¹⁰⁵ Reverte, Jorge M.; *La División Azul. Rusia, 1941- 1944*, RBA, Barcelona, 2011 p. 443

¹⁰⁶ Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983 p. 507

era considerada "pueril y un tanto peligrosa"¹⁰⁷, que podria donar resultats indesitjats. No van faltar voluntaris entre els oficials, però quan es va començar l'organització de la Legión, la meitat dels divisionaris havien estat ja repatriats. En un primer moment es va pensar en quedar-se en bloc amb els darrers batallons de relleu (el 27 acabava d'arribar, just a temps de ser repatriat), però precisament l'escassíssima confiança del comandament en aquestes darreres lleves, va fer que es desistís d'aquesta idea¹⁰⁸. Tot i amb això, es va donar l'ordre de preguntar als arribats amb el batalló 21 i anteriors, que ja portaven més de sis mesos de front i de seleccionar preferentment als que s'haguessin incorporat a partir del batalló 22. Això deixava al meu pare, que havia arribat amb el batalló 23, amb tots els números per a quedar-s'hi.

Segons el llibre de Kleinfeld i Tambs: "*muchos de sus componentes procedían de una recluta un tanto forzada y no se podía confiar en ellos*"¹⁰⁹. Seguint amb el mateix llibre, el Coronel Navarro, que havia de comandar la Legión Azul, va formar tota la tropa i amb una breu arenga en la que oferia la mort i la glòria, sense relleu, fins a la extinció de la unitat en el front, va poder solucionar la papereta. Va telegrafiar a Madrid: "*Tenemos 1500 voluntarios auténticos elegidos de un número todavía mayor*". Respecte a això, dos comentaris; el primer, que considerés necessari afegir l'adjectiu "auténticos" ja em sembla prou revelador; el segon, que com explico més avall, el més normal va ser que si un oficial a nivell de cap de secció es quedava, es quedava també "voluntària" tota la seva secció, cosa que deixa en entredit el caràcter de voluntaris autèntics del qual es congratula el Coronel Navarro. De fet, durant les dues setmanes que va durar la instrucció intensiva de la nova unitat, un total de 75 "voluntaris" que van ser considerats indignes de confiança van ser identificats i repatriats a Espanya; a això hem d'afegir 7 desertors i 6 més que van tractar d'eludir el servei automutilant-se¹¹⁰. Realment, no sembla que es pugui pensar que l'optimisme del telegrama del Coronel a Madrid estigués gaire justificat. Tot i així, en el número del 12 de gener de 1944 de la Hoja de Campaña¹¹¹, es pot llegir "*La conciencia del voluntario español en el Este no ha variado a lo largo de dos años ni variará jamás*"

Una aproximació als voluntaris a través de les obres de caràcter testimonial

Els divisionaris vistos per ells mateixos.

Cal dir que en proporció, la producció bibliogràfica lligada a aquesta unitat militar resulta extensíssima. Segurament el nivell cultural relativament elevat de molts dels voluntaris de la D.A. va afavorir que anessin apareixent moltes obres en les quals s'expliquen les trajectòries personals dels que lluitaven. Els divisionaris procedien de mons molt diferents, de les

¹⁰⁷ Moreno Julià, Xavier; *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941- 1945*, Crítica, Barcelona, 2005 p. 292

¹⁰⁸ Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983 p. 489

¹⁰⁹ Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983 p. 489

¹¹⁰ Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983 p. 494

¹¹¹ Hermandad Nacional de la División Azul; *Hoja de Campaña* (col·lecció completa del diari editat per la D. A. durant la Campaña de Rússia, en facsímil), Madrid, 1984 (12/ 01/ 1944)

professions i classes més variades, però és possible que es tracti de la unitat militar amb un percentatge més alt d'acadèmics, poetes, catedràtics, professors, periodistes i escriptors¹¹²entre els seus soldats.

Tot i que la majoria de les obres escrites per divisionaris tendeixen a donar una visió força monolítica i subjectiva del component humà de la D. A., he pogut apreciar que en moltes d'elles, a vegades llegint entre línies, es troben pistes que permeten descobrir una realitat diferent. David Alegre, en el seu estudi sobre el llenguatge feixista¹¹³ ens diu: "*Así pues, la grandeza definitiva del fascista se forja a través de la escritura, ejercicio de conservación como ningún otro que, al hacer grande al hombre, lo preserva de la disolución y, al revivir las sensaciones, restaña las brechas que hubieran podido quedar en su armadura debido a lo que no dejó de ser una derrota*". Aquesta frase explica segurament l'objectiu de la majoria dels divisionaris escriptors; dit d'una altra manera, pretenien garantir la persistència de la seva experiència tot donant una imatge que servís per mantenir inalterable la seva "glòria" i la exemplaritat, encara que es tractés d'una derrota. Cal dir que la memòria de la D. A., el seu record a través d'actes públics, erecció de monuments i dedicació de noms de carrers, si bé no va ser totalment silenciada o prohibida pel Règim, sí que va ser convenientment mantinguda sota control, ja que a partir de cert moment, fins i tot quan encara hi havia espanyols lluitant al front rus, no era convenient fer massa evident i palpable fins a quin punt el Règim s'havia arribat a alinear amb els ja previsibles perdedors de la Guerra Mundial.

Veurem doncs l'abundant producció autobiogràfica o parcialment de ficció però amb elements autobiogràfics, que conforma el relat divisionari escrit pels propis veterans o per persones vinculades a les associacions de veterans. Aquestes associacions, conegudes com a Hermandades de la División Azul, no van tenir el suport oficial amb que sí van comptar altres associacions de veterans només vinculades amb la Guerra Civil¹¹⁴. L'activitat publicista i editorial d'aquestes Hermandades de la D. A. va ser notable, encara que modesta pel que fa a les seves publicacions periòdiques.

Gran part dels llibres de memòries i de les novel·les basades en la D. A. van ser publicats per editorials vinculades als cercles més radicals de la Falange; això es fa evident quan s'analitzen aquestes obres tot buscant referències sobre la composició humana de la D. A., ja que en general, la presenten com a una unitat monolíticament blava. Exemples característics són els de les editorials Caralt o Acervo, propietat de divisionaris o la de García Hispán, conegut militant d'extrema dreta. Una altra part de les memòries i obres sobre la D. A. van ser publicades per editorials modestes i d'àmbit local, sovint gràcies a contactes personals¹¹⁵.

¹¹² Morales, Gustavo i Togados, Luis E.; *Las fotografías de una historia. La División Azul*, Rizzoli, Madrid, 2008 p. 267

¹¹³ <http://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/31/24/ebook.pdf> *Falange; Las culturas políticas del Fascismo*, Universidad de Zaragoza, 2011 (consultat el 2/06/2012)

¹¹⁴ http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/5546/1/PYM_04_06.pdf Article *Los vencedores vencidos; La peculiar memoria de la División Azul, 1945-2005*, de Xosé Manoel Núñez Seixas (consultat el 2/06/2012)

¹¹⁵ Caballero Jurado, Carlos; *Escritores en las trincheras. La División Azul en sus libros, publicaciones periódicas y filmografía (1941-1988)*, Ediciones Barbarroja, Madrid, 1989 p. 16

Moltes obres divisionàries estan marcades per una idea: la memòria de la D. A. es la memòria amarga dels perdedors dins del bàndol dels vencedors, és a dir, aquells sectors del Règim franquista que havia guanyat la Guerra Civil, que van fracassar en el seu intent de edificar una Espanya segons els ideals de la Falange i que van patir la derrota davant l'enemic soviètic. De fet, no tots els escriptors divisionaris poden ser qualificats com dretistes reaccionaris; la trajectòria literària i política de Dionisio Ridruejo, Ydígoras o Romero deixen veure una evolució i una genuïna preocupació per arribar a una societat més justa i igualitària¹¹⁶.

La D. A. ha generat un gran nombre d'obres literàries (al voltant de 140¹¹⁷) de més o menys qualitat, més una gran quantitat de relats breus publicats en les publicacions de les associacions de veterans. És interessant veure com la sortida de les diferents obres ha tingut quatre moments¹¹⁸ amb una especial quantitat de producció, que són el primer moment després del retorn; els voltants de l'any 54, quan van tornar els captius i a nivell internacional, en plena Guerra Freda, era políticament correcte manifestar-se anticomunista; els principis dels vuitanta, amb la major part de divisionaris acabats de jubilar i amb temps lliure i amb una transició política a Espanya, en la quals alguns volien reivindicar "l'autèntic falangisme"; i finalment els primers anys del nou segle, després de la descomposició de la URSS i que han donat una sèrie d'obres pòstumes.

La mateixa heterogeneïtat del personal de la D. A. , però també el prestigi de que va gaudir bona part dels intel·lectuals que hi van formar part, fa possible que a l'hora de transmetre els seus records, els seus escrits gaudeixin d'una certa llibertat per a exercir la crítica vetllada envers el Règim i la seva deriva tecnocràtica i catòlica que l'allunyava dels postulats falangistes. No cal perdre de vista però, que la majoria de les memòries, en especial les dels primers temps, corresponen a militars i a voluntaris falangistes de la primera divisió, amb una formació acadèmica alta; això incideix en mostrar-nos una memòria divisionària altament "falangistada" que tendeix a homogeneïtzar i que amaga la pluralitat de motivacions i situacions que concorrien entre els voluntaris. A més, això ha fet que les memòries de combatents que no eren estrictament voluntaris ni falangistes, obligats per altres motius, hagin quedat percentualment infrarepresentades. Aquesta circumstància ha fet també que la major part de les obres tractin sobre la primera divisió, la que va ser més voluntària i falangista, deixant quasi en l'oblit literari la resta de la peripècia divisionària. De fet, és excepcional trobar biografies i memòries en les quals l'autor no es confessi falangista o si més no, furibund anticomunista. Cal fer esment especial del llibre de Eleuterio Paniagua¹¹⁹, autèntica raresa en mig de les memòries divisionàries i considerat com a llibre negre per gran part dels divisionaris; està escrit en to pacifista, amb un enfocament similar a *Res de nou a l'Oest*, de

¹¹⁶ Caballero Jurado, Carlos; *Escritores en las trincheras. La División Azul en sus libros, publicaciones periódicas y filmografía (1941- 1988)*, Ediciones Barbarroja, Madrid, 1989 p. 17

¹¹⁷ http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/5546/1/PYM_04_06.pdf Article *Los vencedores vencidos; La peculiar memoria de la División Azul, 1945- 2005*, de Xosé Manoel Núñez Seixas (consultat el 2/ 06/ 2012)

¹¹⁸ Caballero Jurado, Carlos; *Escritores en las trincheras. La División Azul en sus libros, publicaciones periódicas y filmografía (1941- 1988)*, Ediciones Barbarroja, Madrid, 1989 p. 19

¹¹⁹ Paniagua, Eleuterio; *Los hombres se matan así*, Lorenzana, D. L., Madrid, 1961

Remarque. Paniagua planteja en aquesta obra la vessant més fosca de la D. A.¹²⁰ i el seu discurs mostra a les clares o una evident evolució ideològica, o una clara expressió del que van sentir al front els que van anar en contra de les seves conviccions.

Només en els darrers anys han aparegut algunes obres interessades en destacar la pluralitat de motivacions que van portar molts dels voluntaris a l'allistament; apareixen opositors al Règim que volien fer mèrits per redimir-s'hi a ells mateixos o als seus familiars, soldats de lleva comminats a presentar-se voluntaris¹²¹, legionaris amb esperit d'aventura, coaccionats¹²² o comunistes espanyols que es volien passar als russos¹²³. Fins i tot una singular obra en forma d'autobiografia novel·lada en la que s'explica l'encontre entre un oficial de la D.A. falangista i un nen de la guerra, enrolat com a partisà en l'exèrcit rus i que es passa a la D. A. per poder tornar a Espanya¹²⁴.

En qualsevol cas, el relat divisionari reproduceix un cicle de manera insistent, en forma d'etapes. L'aventura russa és presentada com una mena de viatge iniciàtic des de la innocent i idealista joventut, fins a la maduresa i sovint el desencant. He de dir a títol personal que crec poder identificar la trajectòria del meu pare, pel que he pogut anar reconstruint, amb aquest esquema. Es comença amb l'allistament, després el viatge, seguit de la instrucció a Alemanya i la corresponent trobada amb l'exèrcit alemany. Després la marxa a Rússia per passar a continuació a l'estància al front i la participació en diverses accions militars. Sempre apareix reflectida la realitat de la vida quotidiana en el front, el contacte amb la població civil, les penalitats del medi (fred, fang, mosquits, gana). La darrera etapa és el retorn a Espanya, amb el pas per algun hospital i trobades galants incloses amb dones letones o alemanyes, cosa que apareix quasi sempre¹²⁵. Queda fixat així el relat arquetípic del divisionari¹²⁶.

El que hem dit fins ara ha condicionat els marcs socials de la memòria col·lectiva i individual de la D. A. , de manera que s'ha elaborat una manera conjunta d'articular i afrontar el relat de l'experiència individual dels excombatents escriptors, amb una clara intenció vindicativa d'identificació col·lectiva d'un grup que es presenta sovint des de la idealització de l'antiga camaraderia. És possible que això sigui força comú en els relats d'excombatents en general, i no només dels de la D. A., però les especials característiques d'aquesta unitat en si i particularment pel que respecta a aquest treball, de l'aspecte humà de la qüestió, fa que en el nostre cas resulti especialment rellevant. Així, tenim una sèrie d'elements distintius que caracteritzen el relat divisionari:

¹²⁰ Agustí Roca, Carne; *Rússia és culpable! Memòria i record de la División Azul*, Col·lecció Guimet 61, Lleida, 2003 p. 20

¹²¹ Linares, Vicente; *Más que unas memorias. Hasta Leningrado con la División Azul*, Barbarroja, Madrid, 2000 p. 31

¹²² García de Ledesma, Ramiro; *Encrucijada en la nieve*, García Hispán, Granada, 1996 p. 82

¹²³ http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/5546/1/PYM_04_06.pdf Article *Los vencedores vencidos; La peculiar memoria de la División Azul, 1945- 2005*, de Xosé Manoel Núñez Seixas (consultat el 2/ 06/ 2012)

¹²⁴ Fernández Blanco, Laurentino; *Recuerdos de la División Azul. Fui guerrillero (1941- 1943)*, Madrid, 2001

¹²⁵ http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/5546/1/PYM_04_06.pdf Article *Los vencedores vencidos; La peculiar memoria de la División Azul, 1945- 2005*, de Xosé Manoel Núñez Seixas (consultat el 2/ 06/ 2012)

¹²⁶ Agustí Roca, Carne; *Rússia és culpable! Memòria i record de la División Azul*, Col·lecció Guimet 61, Lleida, 2003 p. 18

En primer lloc, el ja comentat acusat idealisme, majoritàriament de caire falangista, que rau en una gran part dels relats, idealisme combinat amb desencantament, més patent quan més lluny es troba en el temps l'escrit de l'experiència. Aquest desencantament té dues vessants. Per una banda la que està motivada per la vida "autèntica" en campanya entre camarades i la seva comparació amb la vida quotidiana de "després de" i per una altra part, pel desencantament polític degut al desviament del franquisme dels ideals de la Falange. Tot plegat, els feia veure's a sí mateixos com els últims autèntics, els darrers fidels als ideals revolucionaris de la seva joventut. Es consideraven a sí mateixos com els vençuts dins els vencedors¹²⁷.

Una altra característica de les memòries divisionàries és que fan ús d'un acusat realisme, fins i tot tremendisme¹²⁸, que es manifesta al descriure detalladament la realitat del combat i la vida al front¹²⁹. Moltes de les obres autobiogràfiques recorden el tremendisme realista que fa servir per exemple l'autor i periodista actual Arturo Pérez Reverte, en especial en les seves obres ambientades en guerres i conflictes. Tot i així, es dona una coexistència amb un lirisme retòric encaminat a engrandir l'aura romàntica de l'aventura¹³⁰.

També es pot constatar que aquest realisme queda trencat per la pràctica inexistència en el relat divisionari de referències a la mena de guerra d'extermini que s'estava duent a terme a Rússia. Això és característic també de la major part de les obres escrites per excombatents alemanys o dels seus aliats, tot contribuint a crear el mite segons el qual, l'exèrcit regular (i la D. A. va ser l'única gran unitat estrangera integrada a l'exèrcit i no a les SS) va tenir una actuació noble i impecable, tot distanciant-se de la reprobable conducta de les SS. En la memòria divisionària es deixa sempre patent que el comportament dels espanyols amb la població civil russa va ser millor que el dels alemanys¹³¹. No hi ha relats sobre execucions de presoners o comissaris polítics, tot i que en alguns casos sembla clar que es van produir. No hi ha gaires referències a desertions, tema que ens interessa especialment en aquest treball. Pràcticament no apareixen abusos contra dones russes, tot i l'excepció de Carlos Mª Ydígoras¹³², que tot i fer un relat carregat del misticisme revolucionari de la primera divisió, aporta un punt de vista molt pessimista i cru, amb el que amaga la seva pròpia desmoralització¹³³. Pel que fa a la qüestió jueva, apareix només tangencialment en algunes obres i pràcticament a manera anecdòtica, sense entrar en profunditats ni en valoracions.

Una altra característica destacada dels relats divisionaris i que va en la línia del que intentem valorar en aquest treball, és la caracterització dels divisionaris en contraposició amb els

¹²⁷ http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/5546/1/PYM_04_06.pdf Article *Los vencedores vencidos; La peculiar memoria de la División Azul, 1945-2005*, de Xosé Manoel Núñez Seixas (consultat el 2/06/2012)

¹²⁸ Exemple: Salvador, Tomás; *División 250*, Círculo de lectores, Barcelona, 1971

¹²⁹ Exemple: Ruiz Ayúcar, Ángel; *La Rusia que conocí*, Ediciones del Movimiento, Madrid, 1954

¹³⁰ Exemple: Salas Iñigo, Juan; *Aquella Rússia*, Mira, Zaragoza, 1988

¹³¹ Ruiz Ayúcar, Ángel; *La Rusia que conocí*, Ediciones del Movimiento, Madrid, 1954 p. 79

¹³² Ydígoras, Carlos M^a, *Algunos no hemos muerto*, Madrid, 1957 p. 201

¹³³ Agustí Roca, Carme; *Rússia és culpable! Memòria i record de la División Azul*, Col·lecció Guimet 61, Lleida, 2003 p. 19

alemanys; indòmits i anàrquics els primers i estirats i disciplinats els segons¹³⁴. Aquest és sens dubte un dels trets més comuns a les memòries de la divisió, un gust particular per destacar el tipisme espanyol en front dels alemanys¹³⁵, tot mostrant-los com a espanyols mal disfressats d'alemanys¹³⁶, una curiosa modalitat d'alteritat que marca la confrontació amb els a priori aliats, convertint als espanyols en un contrapunt alegre i divertit dels rígids i cruels alemanys. És evident que es va donar un important grau d'incomprensió per part dels alemanys al comportament i manera de fer dels espanyols¹³⁷; fins i tot l'argument del menyspreu alemany pels combatents espanyols (si més no abans que poguessin demostrar la seva vàlua en combat), es va fer servir en les memòries posteriors a la fi de la guerra, per acabar presentant als divisionaris com poc menys que una víctima més del nazisme, en la línia de considerar la D. A. com a una mena d'hostatge ofert a Hitler per evitar l'entrada d'Espanya a la guerra, que a més va servir per fer-lo desistir de qualsevol idea de conquesta d'Espanya, davant el valor desplegat per la D. A. al front rus.

Finalment, la valoració que es fa del poble rus, que és quasi sempre molt positiva i amb una clara intencionalitat de desvincular-lo del comunisme que el té sotmès. Es vol presentar als divisionaris amb un comportament exemplar, humanitari i fratern amb els russos¹³⁸. Cal dir que la majoria dels soldats estaven acantonats en vivendes que compartien amb la població civil i això podia acostar als uns i als altres, però també podia ser font de conflictes¹³⁹. La major part dels relats són coincidents en aquest factor fins al punt que es pot dir que quasi tota la historiografia ha quedat impregnada amb aquesta idea, present per exemple al llibre de Kleinfeld i Tambs¹⁴⁰. He de dir en aquest sentit, que no només pels relats presents en alguns llibres, sinó també pel testimoni del meu pare, està clar que es van donar actes de pillatge contra la població civil. De fet, la indignació dels alemanys davant aquesta circumstància resulta sorprenent, ja que protestaven i exigien càstigs per aquestes conductes dels espanyols, fruit d'iniciatives particulars, mentre ells, sense cap problema duien a terme accions molt més greus, però això sí, seguint ordres superiors. Sembla com si fos el caràcter no sistemàtic de les accions dels espanyols el que irrités als alemanys, que castigaven robatoris o agressions individuals, però executaven sense més ordres superiors que implicaven la execució de civils com a represàlia a atacs o espoliar-los per cobrir les necessitats dels seus exèrcits¹⁴¹.

¹³⁴ Hermandad Nacional de la División Azul; *Hoja de Campaña* (col·lecció completa del diari editat per la D. A. durant la Campanya de Rússia, en facsímil), Madrid, 1984

¹³⁵ Martínez Esparza, José; *Con la División Azul en Rusia*, Ejército, Madrid, 1943 p. 105

¹³⁶ <http://www.telemadrid.es/?q=programas/las-noches-blancas/las-noches-blancas-la-division-azul> Programa *Las noches blancas: La División Azul*; Telemadrid.es (consultat el 2/ 06/ 2012)

¹³⁷ Díaz de Villegas, José; *La División Azul en línea*, Acervo, Barcelona, 1967 p. 39

¹³⁸ Errando Vilar, Enrique; *Campaña de invierno*, Enrique Errando Vilar, Madrid, 1943 p. 133

¹³⁹ Hermandad Nacional de la División Azul; *Hoja de Campaña* (col·lecció completa del diari editat per la D. A. durant la Campanya de Rússia, en facsímil), Madrid, 1984

¹⁴⁰ Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983 p. 427

¹⁴¹ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 227

En definitiva i com diu Jorge M. Reverte en el seu llibre¹⁴², les memòries, en especial les escrites anys després dels esdeveniments, s'han de considerar amb cautela. Fins i tot els escriptors autobiogràfics més decents tendeixen a retocar les seves històries, a oblidar aspectes massa durs o senzillament a "*pulir, limpiar y dar esplendor*", parafrasejant la RAE. Això obliga a tractar aquests materials amb molt de compte, no per una manca de sinceritat de l'autor, però sí per la manera variable d'enfrontar-se als fets amb una altra perspectiva històrica. En canvi, els escrits contemporanis amb els fets, queden sovint llastats pel pes de la censura, tant la oficial com la personal. Coincideixo amb el Jorge M. Reverte en haver-me trobat amb aquestes dificultats fins i tot al tractar els materials provinents del meu pare.

Tipologia dels divisionaris

Tot i que intentem determinar una sèrie de tipologies genèriques, si una cosa queda clara amb aquest estudi és que les diferents tipologies es troben molt barrejades en la major part dels casos. En un primer moment, els mitjans del Movimiento afirmaven que la unitat estava formada en la seva majoria per excombatents de la Guerra Civil, però això, com ja hem vist, no s'ajusta a la realitat.

Quan els voluntaris s'allistaven en una Jefatura de Milicias s'havia d'omplir una fitxa de reclutament¹⁴³. Aquesta fitxa tenia tres apartats: en el primer figuraven les dades bàsiques, una descripció de l'aspecte físic (en la que conservo del meu pare, aquesta part està en blanc) i el resultat del reconeixement mèdic del interessat (curiosament, en la fitxa del meu pare, aquesta part també està en blanc!). En un segon apartat apareixien les dades militars, amb esment de la persona a qui s'havien de comunicar les notícies del nou soldat i en un tercer apartat, les polítiques, amb quatre punts que contempen la data d'afiliació al partit, l'actuació anterior a juliol del 36, l'actuació durant "el Glorioso Movimiento Nacional" i l'actuació des de l'abril del 39 fins a la data (ja comentarem en el seu moment les que figuren en el cas del meu pare en aquests dos darrers apartats) . En alguns casos dubtosos, s'adjuntaven certificats de bona conducta expedits per diferents autoritats del partit.

En el llibre de García Hispán sobre la Guàrdia Civil en la D. A.¹⁴⁴ , es parla d'una de les missions d'aquest cos en la División, vinculada amb la ja esmentada de la segona secció bis de l'estat major; es tracta de la informació interior. La necessitat d'aquesta feina ja des del començament de la campanya es justifica precisament pel que estem comentant en aquest treball: la División va ser reclutada en un temps record i era fàcil que s'haguessin infiltrat elements indesitjables; el comandament era conscient d'això i va prendre mesures.

Alguns exemples

Veurem alguns exemples concrets que ens poden servir per a il·lustrar les diferents tipologies.

¹⁴² Reverte, Jorge M.; *La División Azul. Rusia, 1941- 1944*, RBA, Barcelona, 2011 p. 15

¹⁴³ Agustí Roca, Carne; *Rússia és culpable! Memòria i record de la División Azul*, Col·lecció Guimet 61, Lleida, 2003 p. 46

¹⁴⁴ García Hispán; *La Guardia Civil en la División Azul*; García Hispán, Alicante, 1991 p. 41

-Militars professionals (Oficials de carrera, Oficials provisionals, Sotsoficials, Legionaris)

Manuel Álvarez de Sotomayor va néixer a Palma de Mallorca el 1914. Després de passar per la universitat de Saragossa va ingressar en l'Acadèmia d'Artilleria i Enginyers de Segòvia, l'any 34. Durant la seva estada en la mateixa, es va afiliar a la Falange i més tard va participar en la Guerra Civil com a oficial d'Artilleria de l'exèrcit de Franco. Quan es va obrir la lleva per a la D. A. "el hervor de la juventud falangista y las grandes masas de ex combatientes que llenaban la calle de Alcalá concentradas ante la sede del Partido. Se cantaban himnos, canciones de guerra y se gritaban mueras". El Manuel es reuneix amb els seus amics universitaris: "Luego salieron a relucir motivos ideológicos, el devolverle la visita, los viejos resentimientos, Rusia culpable... ¡Bah!, pretextos. La verdad pura y simple es que la sangre me bullía en el cuerpo con ganas de bureo"¹⁴⁵ Álvarez de Sotomayor ens explica en el seu llibre que ell havia fet la Guerra Civil impulsat pels seus ideals però en canvi: "Fui a Rusia como un condottiero, por el limpio afán de guerrear, por el placer de jugarme la vida, por la pasión de colgar los latidos de mi corazón de un tenue silbido, porque la guerra me gustaba. Sí, me gustaba" Aquesta sincera declaració d'aquest oficial de carrera, dins la seva cruesa, sembla que pot ser aplicable a molts dels seus companys, alguns del quals sense el component idealista que ell sí que tenia, què a més, veurien la seva carrera militar impulsada pel seu pas per la D.A., en la que cada dia valia per dos en el còmput de l'antiguitat en l'escalafó (Pels oficials) i on podien tenir l'oportunitat de guanyar condecoracions i prestigi. Bona mostra de tot això és que el Manuel no va aconseguir anar-hi fins als últims batallons de marxa i és que si una cosa està clara en relació amb la recluta per a la División, és que d'oficials mai en van mancar. De fet, eren els únics que, deixant de banda el perill per la seva integritat física, només podien sortir guanyant.

El capità d'Infanteria, **Salvador Masip**¹⁴⁶, havia nascut a Lleida el desembre de 1913, en una família de classe mitjana en la que va faltar el pare quan Salvador tenia 14 anys i era el més gran de cinc germans. L'any 33 va iniciar estudis de magisteri a Lleida i el febrer de 1936 es va incorporar al servei militar a una unitat de Ceuta, de manera que quan va començar la Guerra Civil es va trobar lluitant al bàndol nacional. Va fer els cursos per a oficial provisional i va fer la major part de la guerra en forces de xoc, concretament a Regulars. Va ascendir a tinent i després a capità provisional i va ser condecorat i ferit en diverses ocasions. El 1940 va anar a la acadèmia de transformació i es va convertir en capità d'Infanteria, graduació amb la que va arribar a Rússia l'any 42. Allà es convertí en l'heroi de la Batalla del Ladoga, on va trobar la mort després de resistir amb la seva companyia forts atacs soviètics i com a conseqüència de la quarta ferida que rebia en l'acció. Va ser el 22 de gener de 1943. Li va ser concedida, a títol pòstum, la Creu Llorejada de Sant Ferran, la més alta condecoració espanyola, que només es va concedir en vuit ocasions a membres de la D.A., set d'elles pòstumes¹⁴⁷. Si no m'equivoco i encara que resulti sorprenent, a dia d'avui o fins fa molt poc temps, encara hi ha un C.E.I.P. a Lleida capital, que porta el nom d'aquest capità.

¹⁴⁵ Álvarez de Sotomayor Gil de Montes, Manuel; *Generación Puente*, García Hispán, Alicante, 1991 p. 153

¹⁴⁶ Arasa, Daniel; *50 històries catalanes de la Segona Guerra Mundial*, Laia, Barcelona, 1998 p. 241

¹⁴⁷ Ibáñez Hernández, Rafael i altres; *Los cincuenta años de la División Azul*, Número extra 16 de la Revista Defensa (1991) p. 57

El recentment finat Sergent **Àngel Salamanca**¹⁴⁸ és un dels excombatents de la D. A. que més ha aparegut als mitjans en els darrers anys. Això va estar motivat perquè en una de les desfilades del dotze d'octubre de fa uns anys, van estar convidats tant ell, com a representant dels excombatents "nacionals" que havien lluitat a la Segona Guerra Mundial, com un veterà republicà que també havia estat combatent en la mateixa guerra però en l'altre bàndol i ambdós es van donar la mà. El cas és que la seva presència va resultar força polèmica i els mitjans ho van reflectir. L'Àngel, havia nascut el 1919 en un poble de la província de Toledo. L'inici de la Guerra Civil el sorprèn en zona republicana, però tot i la seva curta edat, es passa a l'altre costat i s'incorpora a una columna de l'exèrcit franquista, amb la que torna al seu poble i col·labora en la seva conquesta, alliberant així als seus familiars presos dels milicians. Continua integrat a l'exèrcit rebel, amb el que participa en diverses accions de guerra, en una de les quals és donat per mort i la seva família arriba a celebrar el seu funeral. Amb només 18 anys és anomenat sergent provisional i participa en la Batalla de l'Ebre. Després d'acabada la guerra, va intentar infructuosament incorporar-se a l'exèrcit alemany com a voluntari. Quan es va presentar voluntari per primera vegada, una vegada decidida la formació de la D. A., el seu pare va aconseguir que el donessin no apte en el reconeixement mèdic. Això és ben curiós, perquè ell era, en aquell moment, sergent en actiu. Va haver d'esperar quasi un any i, sense dir res a casa, finalment va aconseguir la incorporació a la División. Com veurem, la D. A. mai va estar sobrada de sotsoficials i hem de suposar que va ser per això que després de ser declarat no apte, pogué finalment incorporar-se. Després de diverses vicissituds al front, va prendre part en la batalla més sagnant de la campanya, Krasny Bor, en la què el seu comportament el va fer mereixedor de la concessió de la Medalla Militar Individual, la segona condecoració militar espanyola en importància, que per cert no li va ser imposada, al·legant motius de inoportunitat política, fins el 1998! Al final de la batalla va caure presoner juntament amb les restes de la seva companyia i van haver de passar onze anys fins que va ser repatriat a Espanya. Com a fet anecdòtic, al no tenir la seva família cap notícia, el van considerar mort (això va ser comú a la majoria dels presoners) i per segona vegada es van celebrar els seus funerals. Pels tercers i definitius, van passar encara uns quans anys, fins el 2006. Va ser un dels presoners espanyols que més es va distingir durant el captiveri per la seva conducta solidària amb els seus companys i per la seva resistència davant dels russos¹⁴⁹.

El cas dels sotsoficials de la D. A. mereix comentari apart. A diferència dels oficials, que en molts casos van haver de posar en joc tota mena de recursos per poder ser destinats a la D. A., l'entusiasme dels sotsoficials no va estar, ni molt menys, al mateix nivell. En primer lloc, cal dir que en aquella època, els únics que eren considerats militars de carrera, eren els oficials i realment eren aquests els que es podien plantejar una autèntica carrera, que sens dubte es veuria impulsada i beneficiada pel seu pas per la División. Per una banda, cada dia de front comptava per dos a efectes de temps per l'ascens i antiguitat en l'escalafó i per altra banda, el

¹⁴⁸ <http://mundosgm.com/militares/angel-salamanca-salamanca/20/?wap2> Personajes de la Segunda Guerra Mundial; Militares; Entrevista a Àngel Salamanca Salamanca, per Ramón de la Encina, Revista Española de Historia Militar, Gener de 2003, n. 31 (consultat el 2/ 06/ 2012)

¹⁴⁹ Ibáñez Cagna, César; *Bajo las banderas del III Reich. Españoles en Rusia, 1941- 1945*, Número extra 53 de la Revista Defensa (1999) p. 51

prestigi aconseguit al front els hi podia obrir portes a destins més atractius i a exercir funcions de més responsabilitat i reconeixement (més de 250 oficials divisionaris s'acabarien retirant com a generals)¹⁵⁰. Els oficials joves i ambiciosos, en especial els alferes provisionals procedents de la Guerra Civil que recentment havien decidit dedicar-se professionalment a la milícia, buscaven amb anhel l'oportunitat i l'aventura de la nova campanya¹⁵¹.

El cas dels sotsoficials era molt diferent. La majoria dels sergents eren el que vulgarment s'anomenava "txusqueros" i tenien consideració de tropa, sense que es reconegués l'existència d'un autèntic cos de sotsoficials. Així, ells tenien molt poc a guanyar a Rússia, ja que no podien tenir les expectatives de carrera dels oficials, ni podien esperar el mateix reconeixement ni beneficis. Una bona mostra del que dic és que quan els divisionaris captius que havien passat entre 10 i 13 anys als camps de concentració russos, van ser repatriats a Espanya, només els oficials van veure reconegut tot aquell temps com de serveis efectius i incorporat a la seva antiguitat a l'escalafó. Als sotsoficials se'ls hi va oferir el reingrés a l'Exèrcit, si així ho demanaven, però sense cap mena d'abonament pel temps complert com a presoners. El fet és que la D. A. sempre va patir una important carència de sotsoficials (ja des de la constitució de la unitat, el nombre de sotsoficials era inferior a l'estipulat a les plantilles alemanyes), cosa que va provocar que aquests no poguessin ser rellevats amb la mateixa freqüència que la resta de combatents (molts dels sotsoficials van estar en la D. A. tota la campanya) i que el descontentament i el desànim fos especialment patent en aquest col·lectiu.

Si parlem de professionals de la milícia que van prendre part en la campanya de Rússia, hem de tenir en compte que també va haver-hi soldats professionals i això en Espanya, durant molts anys, va ser sinònim de legionari. De fet, ja des del començament de la D. A. va haver-hi algunes de les unitats que la composaven que estava nodrida fonamentalment amb legionaris. Aquestes unitats es van fer servir en diverses ocasions com a forces especials de xoc, ja que els legionaris veterans amb que comptaven resultaven més de la confiança del comandament que els joves i entusiastes falangistes, en molts casos, sense cap mena d'experiència guerrera. A més, mostraven una ferocitat i experiència en combat que els van fer molt apreciats pels diferents comandaments de la División¹⁵². De fet, és interessant constatar com en la iconografia divisionària, tant en fotografies com en làmines i dibuixos, apareix gran profusió d'emblemes de la Falange barrejats amb els distintius alemanys reglamentaris, però també i fins a cert punt en oposició, és freqüent veure emblemes legionaris en els uniformes dels voluntaris¹⁵³. Cal afegir que una de les característiques conegudes de la Legión com a lloc de redempció¹⁵⁴ "*Nada importa tu vida anterior*"¹⁵⁵, en el sentit de regenerar qualsevol falta prèvia

¹⁵⁰ Ibáñez Hernández, Rafael i altres; *Los cincuenta años de la División Azul*, Número extra 16 de la Revista Defensa (1991) p. 55

¹⁵¹ Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983 p. 34

¹⁵² <http://www.congresoladivisionazul.com/pdf/resumenes.pdf> Congreso internacional del 70 aniversario ; *La División Azul en el frente del este*; CEU Instituto de estudios históricos (consultat el 2/ 06/ 2012)

¹⁵³ Bueno Carrera, José María; *La División y la Escuadrilla Azul. Su organización y sus uniformes*, Aldaba, Madrid, 1991 p. 65

¹⁵⁴ Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009 p. 185

¹⁵⁵ <http://www.lalegion.es/3/31.html> Portal oficial de la Legión Española (consultat el 2/06/ 2012)

a través del servei en aquesta unitat, va propiciar que des de la Legión accedissin a la D. A. tota mena de persones sobre les que no constava cap mena d'antecedent, ja fos penal o polític. Aquí però, no exemplificarem aquesta modalitat de voluntari amb cap legionari de passat fosc i veterà de varies guerres. Durant la meua investigació per aquest treball m'he trobat amb un voluntari que m'ha cridat molt l'atenció i no resisteixo la temptació de fer-lo servir com a exemple; es tracta del noi anomenat **Juan Serrano**, nascut a Madrid el febrer de 1926. El Juan es va allistar per a la D. A. en el primer moment, amb només 15 anys d'edat fent servir la partida de naixement del seu germà de 19 anys. Recordem que tot i que la majoria d'edat en aquella època era als 21 anys, ja des de la primera recluta es van acceptar per anar a la División a joves des dels 18 anys i alguns una mica més joves que de manera més o menys barroera van fer-se servir de diferents mitjans per passar per més grans (com va ser el cas del meu pare). A casa seva, el Juan va dir que marxava a un campament del Frente de Juventudes i va sortir amb els pantalons curts (que va canviar abans d'arribar al punt de concentració) i la camisa blava¹⁵⁶, per uns "campaments" que haurien de durar uns quans mesos. A la primavera de 1942 el van fer tornar a Espanya amb el primer batalló de retorn, juntament amb un grup força nombrós de joves de setze i disset anys. En el seu cas, va ser un cossí seu, també voluntari, qui el va reconèixer i va donar avís als comandaments. Un any més tard, encara amb disset anys acabats de fer, va tornar a falsejar les seves dades i de nou es va incorporar a la D. A. i hem de suposar que va mantenir l'engany, perquè quan es va retirar la División i es va deixar durant un temps la Legión Azul, de menor entitat, un dels criteris per la tria del personal que s'havia de quedar era ser més grans de divuit anys i ell encara no els tenia i tot i així, es va quedar. Finalment va ser repatriat després d'haver estat ferit en dues ocasions i una vegada recuperat, aquest "voluntari malaltís", es va enrolar en la Legión, on encara va estar un grapat d'anys, fins que, és de suposar, se li va passar l'ardor guerrer.

-Militars de lleva

El **Fausto Gras**, nascut el 1916, estava fent el servei militar en començar la Guerra Civil i li va tocar en el bàndol republicà¹⁵⁷. Amb la pau, va poder tornar a casa, però de nou va ser reclamat per fer-lo acabar el servei militar a Pamplona. Va ser allà on, per tal de cobrir les baixes amb els primers relleus, van demanar voluntaris i, com que no en van sortir prous, van anar comptant als que estaven formats i a cada cert nombre, agafaven un com a "voluntari"; un bon exemple del nombre de voluntaris induïts que van sortir de les files de l'exèrcit. És impossible poder quantificar la proporció d'aquesta mena de voluntaris en el total del contingent, però cal tenir en compte que ja des del primer moment, un gran nombre de la tropa procedent de l'exèrcit va tenir aquest origen, però més tard, aquest sistema es va anar generalitzant. Cal dir, en aquest sentit, que la tradició de l'exèrcit espanyol marca que quan un cap es presenta voluntari per quelcom, la seva unitat queda vinculada. Puc il·lustrar-ho amb un exemple de primera ma. Quan la División va ser repatriada, el meu pare va tenir la "sort"

¹⁵⁶ <http://memoriablau.foros.ws/t1475/divisionario-juan-serrano-mannara-y-ramirez-de-verges/> Foro memoria histórica de la División Azul; *Divisionario Juan Serrano Mannara y Ramírez de Vergés* (consultat el 2/ 06/ 2012)

¹⁵⁷ Agustí Roca, Carme; *Rússia és culpable! Memòria i record de la División Azul*, Col·lecció Guimet 61, Lleida, 2003 p. 55

d'estar lleument ferit (al prefaci he explicat en quines circumstàncies), i dic que va tenir sort, perquè el seu oficial cap de secció s'havia presentat voluntari, junt amb tota la seva secció, per descomptat, a quedar-se a la Legión Azul. A alguns del seus companys, el gest de l'oficial els hi va costar la vida. Tornant al Fausto, no va tenir sort: sembla ser, tot i que no està del tot clar, que poc després d'arribar al front va desertar¹⁵⁸ (segons algunes fonts, potser va caure presoner) i els russos el van internar a diversos camps de concentració, on va ser un dels que va col·laborar amb els russos¹⁵⁹. La seva família el va donar per mort durant anys. Va tornar amb el Semíramis¹⁶⁰, amb la resta de repatriats dels camps el 1954 i al poc temps va morir en estranyes circumstàncies, oficialment suïcidat però segons la família assassinat.

-Ex combatents de l'Exèrcit de la República

Pot sorprendre el fet que puguem parlar d'excombatents dels dos bàndols de la Guerra Civil, però les fonts demostren que hi va haver-hi tota mena de casos. Un dels més interessants és el de **Jesús Martínez Tessier**, periodista i pare dels germans també periodistes i escriptors Jorge i Javier M. Reverte. Tots tres van escriure un llibre biogràfic sobre el primer¹⁶¹, en el qual es narra l'aventura bèl·lica del pare. El Jesús Martínez Tessier va néixer a Valladolid el 1915, però va viure sempre a Madrid. Tot i que era de dretes, va ser mobilitzat amb la seva quinta per la república durant la Guerra Civil i va lluitar a les ordres del Campesino en diverses batalles de la guerra, fins a la Batalla de l'Ebre. Acabada la guerra amb el grau de sergent, va ser internat en el camp de concentració de Miranda d'Ebre, del qual va ser alliberat ben aviat gràcies als avals polítics aconseguits pels seus familiars. Després va ser reclamat per complir de nou el servei militar a Àfrica, però abans d'incorporar-se, va ser declarat desafecte al Règim i conduit a la presó, de la qual va passar destinat a la Dirección General de Prisioneros de Guerra, situació amb la qual paradoxalment va quedar alliberat de servir a l'Àfrica. L'any 1941, encara en files, treballava de taquígraf al diari Arriba, el diari oficial de Falange, i els seus directors van decidir que tota la redacció s'havia d'apuntar per anar amb la D. A. El 90% de la plantilla s'hi apuntà¹⁶². El més interessant és que a l'hora de la veritat, només van acabar per anar quatre: dos que havien lluitat en el bàndol republicà, un que era sospitós de desafecte i tenia obert un expedient de depuració i el quart, fundador de Falange, que va ser l'únic de la redacció que de veritat volia anar i que va insistir per poder fer-ho¹⁶³. Tota la resta van trobar bons motius per desapuntar-s'hi. Em qualsevol cas, el Jesús va marxar a Rússia convençut que la guerra seria cosa d'un parell de mesos...

¹⁵⁸ Agustí Roca, Carme; *Rússia és culpable! Memòria i record de la División Azul*, Col·lecció Guimet 61, Lleida, 2003 p. 153

¹⁵⁹ <http://memoriablau.foros.ws/t484/los-desertores/45/> Foro memoria histórica de la División Azul; Los desertores (consultat el 2/ 06/ 2012)

¹⁶⁰ <http://hemeroteca.abc.es/nav/Navigate.exe/hemeroteca/madrid/abc/1954/04/01/040.html> ABC Hemeroteca; exemplar del 1 d'abril de 1954 (consultat el 2/ 06/ 2012)

¹⁶¹ Martínez Tessier, Jesús i altres; *Soldado de poca fortuna*, Aguilar, Madrid, 2001

¹⁶² Martínez Tessier, Jesús i altres; *Soldado de poca fortuna*, Aguilar, Madrid, 2001 p. 171

¹⁶³ Reverte, Jorge M.; *La División Azul. Rusia, 1941- 1944*, RBA, Barcelona, 2011 p. 69

Val a dir, com a dada interessant, que el 99% dels oficials, el 100% dels sotsoficials i al voltant del 75% de la tropa, havien pres part a la Guerra Civil.¹⁶⁴

-Jerarques del Règim

Parlarem aquí del **Dionisio Ridruejo**, un dels exemples més característics de jerarques del Règim¹⁶⁵ que es van allistar per anar a Rússia. Havia nascut a El Burgo de Osma, Sòria, el 1912. Va estudiar dret i es va vincular amb la Falange des de els primers moments, organització en la que va arribar a ser Conseller nacional, membre de la seva Junta Política i cap del Servei Nacional de Propaganda. Simultàniament va iniciar la seva carrera literària i periodística, iniciant estudis en l'escola de periodisme. Ja durant la Guerra Civil, durant la qual va exercir càrrecs en el Partit, va començar a mostrar certes discrepàncies amb el Règim, preludi del que passaria més endavant, després del seu retorn de Rússia. Als inicis de 1940 va dimitir del seu càrrec com a cap del Servei de Propaganda i va fundar la revista "Escorial", intent d'obertura intel·lectual del Règim. Ridruejo lluitava per mantenir-se fidel al ideari original de Falange, que els falangistes d'abans de la guerra consideraven traït per Franco i el Règim en general. Així, va deixar tots els seus càrrecs i es va allistar en la D. A. com a simple soldat. Possiblement va contribuir a la seva decisió el fet que se sentia malament, ja que els seus càrrecs al partit havien fet que no s'acostés al front en tota la Guerra Civil i segurament va voler netejar la seva imatge d'emboscacat. A més, havia treballat activament per la creació de la D. A. i no podia permetre que hi hagués el menor dubte sobre el seu valor personal. Tot i que la seva estança en el front va ser força reduïda per estar malalt, sembla ser que aquesta experiència va influir molt en fer créixer el seu desengany. S'ha de dir que va estar destinat en una unitat de combat i que no va gaudir de cap tracte preferencial. Poc temps més tard del seu retorn, es va donar de baixa del partit i va renunciar als càrrecs que encara ostentava, tot mitjançant una carta crítica dirigida a Franco. A partir d'aquí va patir diverses represàlies i es va anar allunyant cada vegada més del Règim, fins arribar a una postura de frontal oposició, defensant l'ideari social demòcrata, que provocaria el seu ingrés a la presó el 1955, que només va ser la primera d'un seguit de detencions i condemnes, combinades amb períodes d'exili. Va mantenir la seva activitat com a poeta¹⁶⁶ fins a la seva mort l'any 1975, sense arribar a veure la fi del franquisme.

-Joves falangistes que no havien pogut participar a la Guerra Civil

El meu pare, l'**Hilari Fuster**, va néixer el 1925 en el si d'una família burgesa de Barcelona. Els seus pares es van divorciar durant la República i això va marcar el seu destí. Un noi que, com ell, havia estat educat per viure en un ambient de confort i nivell acomodat, es va trobar malvivint del que guanyava la seva mare fent els treballs que podia, ja que ella també havia estat educada per ser una bona senyora de la casa i no pas per a treballar. L'esclat de la

¹⁶⁴ Torres García, Francisco; *El nacimiento de la División Azul*, a *Historia y Vida*, nº 285 (1991), pp. 100- 110 p. 105

¹⁶⁵ <http://memoriablau.foros.ws/t130/el-poeta-de-la-division-azul/15/> *Foro memoria histórica de la División Azul; El poeta de la División Azul* (consultat el 2/ 06/ 2012)

¹⁶⁶ Caballero Jurado, Carlos; *Escritores en las trincheras. La División Azul en sus libros, publicaciones periódicas y filmografía (1941- 1988)*, Ediciones Barbarroja, Madrid, 1989 p. 105

Guerra Civil no va fer més que complicar la situació. Poc abans de la guerra, la meua àvia l'havia hagut de treure del col·legi religiós al qual anava, en no poder continuar pagant el seu cost i el va inscriure en una acadèmia molt més assequible. La casualitat va voler que aquella acadèmia fos un niu de falangistes emboscats en la Barcelona republicana en guerra. Així, el meu pare, des dels onze o dotze anys es va convertir en col·laborador de la quinta columna feixista de Barcelona. És per això, que en l'única fotografia que tinc del meu pare relacionada amb la D. A., en la qual apareix agafat dels braços amb quatre companys, als carrers de Logroño, mentre esperen per ser traslladats a Rússia, llueix vèries medalles, cosa que sobta tenint en compte la seva edat en aquell moment i l'aparent impossibilitat física de que prenguéss part a la guerra, al final de la qual encara no havia fet els catorze anys. El cas és que, com dic, va estar vinculat a Falange ja des de la guerra i després va continuant militant-hi, en concret al Frente de Juventudes i també al SEU. Pel que he pogut esbrinar estudiant la seva correspondència de l'època, se sentia avergonyit davant els seus camarades de més edat que sí que havien estat al front durant la Guerra Civil i que ell veia com a herois que li quedaven per sobre. Va ser fonamentalment per això (encara que no en exclusiva, com veurem), que va decidir allistar-se a la D. A. des de bon començament. Ho va intentar en els primers moments, però els seus setze anys acabats de fer, no van ser prous perquè la seva sol·licitud fos acceptada. Ho va intentar per segona vegada al març de 1942, amb els primers relleus, però la seva curta edat i la seva complexió física dèbil van propiciar, amb la complicitat d'un metge militar conegut de la família, que fos declarat no apte. A la tardor ho va tornar a intentar. Aquesta vegada va arribar fins a Logroño, però la seva mare i els seus avis van denunciar la seva desaparició i va ser tornat a casa escortat per dos guàrdies civils. Finalment, al hivern de 1943 i fent servir una complicada trama que incloïa la falsificació dels seus documents (molt burda, per cert) i la complicitat d'un amic que reenviava les seves cartes des de Madrid fins que ell va arribar al front, ho va aconseguir. Va ser un voluntari real de caire ideològic, no hi ha dubte, però llegint la seva correspondència, en especial la del temps que va passar a Madrid esperant per allistar-se mentre acabava d'organitzar l'engany, vaig tenir la sorpresa de comprendre que el factor econòmic també va pesar i molt en la seva decisió. No hem d'oblidar que en aquella època les notícies que arribaven del front i els comentaris dels mateixos divisionaris repatriats, ja havien deixat clar que les condicions del front de l'est distaven molt de ser la passejada militar que molts imaginaren en el primer moment d'entusiasme¹⁶⁷. El cas és que el meu pare mostra dubtes sobre si està fent bé i no es torna enredra fonamentalment per una qüestió d'amor propi per no haver de reconèixer la seva debilitat davant els seus camarades, però per sobre de tot, per la situació sense sortida en la que es troba a nivell econòmic, amb una completa dependència d'una mare que tot i els seus esforços, gairebé no guanya prou per anar tirant endavant de mala manera. En aquest sentit, i així ho fa palès en les seves cartes al seu millor amic, té clar que la seva marxa no només alleujarà la delicada situació familiar, sinó que el sou que cobrarà dels alemanys, molt elevat si es compara amb el

¹⁶⁷ Vázquez Enciso, Manuel; *Historia postal de la División Azul. Españoles en Rusia*, Lindner Filatélica Ibérica, Madrid, 1995 p.29

dels soldats espanyols de l'època, servirà per col·laborar econòmicament amb la seva família. Cal dir però que aparentment va mantenir els seus ideals tot el temps que va restar a Rússia, segons es desprèn d'una carta enviada per un dels seus camarades, quan ell ja havia tornat: *"recuerdo mucho las charlas y comentarios alrededor de la lumbre, donde muchas veces, a pesar de ser un crio, sabías con tus palabras levantar el ánimo de muchos que todo lo veían negro."* Tot i així, en una carta al seu avi, des del front, en la que intenta tranquil·litzar la seva família, deixa entreveure que ja en té prou, tot i mantenir les seves conviccions: *"Yo no hago más que cumplir con mi deber sin excederme en nada (...) nada más lejos de mi mente que prolongar por propio impulso mi estancia en Rusia, sino que procuraré abreviarla en lo que esté a mi alcance (...) Respecto al estado de excitación que la "guerra de nervios" produce, no queda otro remedio que aislarse moralmente en las propias convicciones y despreciar las contradictorias opiniones que se cruzan, pues si vas a prestar oídos a todos es seguro terminar en una confusión de ideas que le hace sentirse a uno muy cerca de perder el sentido racional de las cosas (...) no te dejes influir por corrientes pesimistas que por allí correrán, que tienen su nacimiento en centros de indudable mala fe, que desde su emboscamiento lanzan la traidora arma de la falsedad y del bulo, aprovechando la confusión que ciertos acontecimientos causan. Pero ten por seguro que hay un sector de españoles que resisten los embates de esos traidores ataques"*. De fet, i en relació amb la primera part d'aquest fragment, el meu pare va ser repatriat ferit, això sí, quan pel temps que portava al front¹⁶⁸ i per la voluntarietat del seu cap, li hauria tocat quedar-s'hi a la Legión Azul.

-Els que volien passar-se a l'altre bàndol. Els desertors.

No sempre és fàcil determinar fins a quin punt els casos de deserció de la D. A. van ser sobrevinguts com a conseqüència de les penalitats viscudes al front o fruit de la propaganda soviètica de què eren objecte els soldats, o bé es tractava de conductes premeditades des d'abans de sortir d'Espanya¹⁶⁹. El **César Astor** és un dels més coneguts entre aquests darrers. Aquest voluntari procedent de Llevant tenia alguns estudis de dret i durant la Guerra Civil, en la qual el seu pare va ser assassinat en zona republicana, va arribar a capità de carrabiners. Després de la guerra va passar per la presó. Tot i amb això, no va tenir gaires problemes per ser admès a la División, des de la Legión, en la qual servia en el moment de la primera recluta i una vegada a Rússia i guanyada la confiança dels seus comandaments, que l'anomenaren caporal, va aprofitar la primera oportunitat per passar-se als russos, els quals el van confinar en diferents camps de concentració amb la resta d'espanyols i ell es va convertir en el paradigma, i així està reflectit amb menyspreu en les obres divisionàries sobre el captiveri, de col·laboracionista amb les autoritats dels camps. De fet, ell mateix explica com es va convertir en un dels responsables del Grup de presoners antifeixistes¹⁷⁰. Quan la repatriació del

¹⁶⁸ Moreno Julià, Xavier; *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941- 1945*, Crítica, Barcelona, 2005 p. 191

¹⁶⁹ <http://memoriablau.foros.ws/t484/los-desertores/> Foro memoria histórica de la División Azul; Los desertores (consultat el 2/ 06/ 2012)

¹⁷⁰ <http://www.youtube.com/watch?v=DzyxqIMRMWE&feature=relmfu> Documental sobre la D. A.; *El último soldado*; Documentos TV, TVE (consultat el 2/ 06/ 2012)

Semíramis, el 1954 va optar per quedar-se a Rússia. Finalment, alguns anys després va tornar a Espanya.

Sobre els desertors en general, cal dir que el nombre de passats a l'enemic va ser molt escàs en proporció al total de combatents; es poden citar cinc motius per explicar això. En primer lloc, l'ambient anticomunista dominant en la D.A.; en segon lloc la sensació latent en la primera fase de la campanya que la victòria seria pels alemanys; en tercer, la creença sobre els maltractaments que inferirien els russos a presoners i passats; en quart lloc, els rumors sobre el relleu en la primera època i la certesa respecte a ser rellevats en un terme no massa llarg, en la segona època de la Divisió; finalment, les amenaces i els càstigs exemplaritzants aplicats als que van ser agafats *in fraganti*. Segons alguna font hemerogràfica, el total es pot quantificar en 95 (altres fonts parlen de fins a 250, encara que majoritàriament s'accepten al voltant de 100), que realment representa un nombre molt curt si considerem els més de 45000 soldats amb que va comptar la Divisió.¹⁷¹

Sempre que es parla de desertors, s'ha de fer la distinció entre els desertor en front de l'enemic, és a dir, els que fugen "cap a la reraguarda" motivats per la por o per altres causes i els que deserten "cap a l'enemic", amb intenció de passar-se o canvia de bàndol. El professor José Luis Rodríguez Jiménez, de la Universitat Rey Juan Carlos, és un dels pocs que toca aquesta delicada qüestió de manera documentada¹⁷² i com que em sembla que el tema dels desertors és especialment rellevant pels objectius d'aquest treball, ens hi detindrem una mica. Efectivament, es tracta d'un tema tabú en les fonts oficials i fins i tot en els relats escrits pels propis divisionaris. De fet, només he trobat alguna referència, amb molt poques excepcions, en els llibres¹⁷³ que tracten sobre el captiveri als camps de concentració russos¹⁷⁴¹⁷⁵, i fins i tot en aquests, sense entrar en profunditat en les causes de dites desercions. És curiós que, en canvi, sí que he trobat una nota en el diari del meu pare, una simple agenda de butxaca amb molt poques anotacions normalment insubstancials, en referència a alimentació, allotjament i altres coses quotidianes, en la que escriu: "*Mi cumpleaños* (aquell dia feia els divuit anys). *Se intenta pasar a los rojos un cabo de mi antigua compañía* (es refereix a la del batalló de marxa, només constituïda per fer el viatge). *Tiro e instrucción práctica. Instrucción antigás y prueba de caretas. Por la noche la cuarta imaginaria*". Així, amb aquesta naturalitat, deixa caure que un caporal (això implica que és quelcom més que un soldat ras i per tant, que compta amb una certa confiança per part del comandament) s'ha intentat passar. Només porten onze dies a Rússia i aquest caporal ha intentat canviar de bàndol abans d'arribar al front pròpiament dit. Està clar que ens trobem davant d'un cas de deserció premeditada. No diu enlloc que se'n va fer d'aquest caporal, però ens ho podem imaginar. Per cert que els afusellats a la D. A. (un

¹⁷¹ <http://memoriablau.foros.ws/t484/los-desertores/> Foro memoria histórica de la División Azul; Los desertores (consultat el 2/ 06/ 2012)

¹⁷² <http://eciencia.urjc.es/bitstream/10115/1854/1/Propuesta%20de%20revisi%C3%B3n%20de%20la%20historia%20oficial%20de%20la%20Divisi%C3%B3n%20Azul.pdf> Article *Propuesta de revisión de la historia oficial de la División Azul: Los temas ocultos*; José L. Rodríguez Jiménez, Universidad Rey Juan Carlos; 2007 (consultat el 2/ 06/ 2012)

¹⁷³ Vadillo, Fernando; *Los prisioneros*, Barbarroja, Madrid, 1996 p. 41

¹⁷⁴ Luca de Tena, Torcuato; *Embajador en el infierno*, Planeta, Barcelona, 1955 p.107

¹⁷⁵ Puente, Moisés; *Yo, muerto en Rusia (Memorias del Alférez Ocañas)*, Ediciones del Movimiento, Madrid, 1954 p. 108

total de setze, que no resulta gaire alt si ho situem en el seu context) van constar, de cara a les seves famílies, com a caiguts en combat; a dia d'avui no s'ha esmenat aquesta informació¹⁷⁶.

García Hispán, en el seu llibre sobre la Guàrdia Civil a Rússia¹⁷⁷, presenta un document molt interessant, provinent de l'arxiu del PCE, datat el 26 de febrer de 1942; això és, abans de començar els relleus, cosa que implica que es refereix als divisionaris de la primera divisió, que segons la meua hipòtesi eren de promig marcadament més addictes al Règim que els que es van anar incorporant més tard; aquest document es titula "*Informe sobre la División Española de Voluntarios, llamada División Azul*". Els autors d'aquest informe afirmen que per fer el document han fet servir documentació oficial i personal capturada als espanyols i el testimoni de desertors; el cas és que el contingut resulta si més no sorprenent: "(...) *El hecho de que hayan existido casos de reclutamiento forzoso no es, sin embargo, motivo suficiente para debilitar el hecho de que la mayoría de los reclutados son efectivamente voluntarios y que entre ellos el núcleo fundamental es de falangistas militantes*". Més endavant, en el mateix document, es diu que el nombre de desercions ha estat molt baix i s'atribueix més als efectes adversos del clima i la duresa de la guerra a l'est, que a una voluntat deliberada i premeditada de fer-ho. Cal insistir que aquest informe, que sembla autèntic (en el llibre esmentat apareix reproduït en fotografia i explicat l'origen del mateix), fa referència a un moment determinat i que les afirmacions que es fan són només vàlides per a aquell període en concret.

Cal dir que la sort dels desertors que van ser capturats va ser quasi sense excepcions el piquet d'execució. Com he dit, un total de setze divisionaris van ser afusellats durant la campanya i d'aquests, només cinc per deserció; no cal dir que es tracta dels que no ho van aconseguir... Curiosament, quan els presoners dels camps soviètics van ser repatriats l'any 1954, no es va prendre cap mena de represàlia en contra dels desertors repatriats, fins i tot en els casos en què havien col·laborat amb els grups de presoners antifeixistes. Sembla ser que els repatriats van assumir un pacte tàcit de silenci i que les autoritats no van voler remoure temes que més aviat podien resultar inadequats en aquells moments. Tot i així, segons l'informe confidencial que es va fer l'any 1954, quan la repatriació dels presoners¹⁷⁸, 65 desertors es van quedar voluntàriament a Rússia.

-Algunes persones conegudes.

El jove voluntari **Luis García Berlanga** es va allistar per dos motius principals: per una banda volia intentar que indultessin al seu pare, antic diputat republicà i condemnat a mort¹⁷⁹; per una altra banda, per fer mèrits davant la noia de la qual estava enamorat. El que seria famós

¹⁷⁶ Moreno Julià, Xavier; *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941- 1945*, Crítica, Barcelona, 2005 p. 320

¹⁷⁷ García Hispán; *La Guardia Civil en la División Azul*; García Hispán, Alicante, 1991 p. 109

¹⁷⁸ Cardona, Gabriel; *La fallida aventura de la División Azul*, a Clío, nº 30 (2004) p. 20

¹⁷⁹ <http://www.rtve.es/alcanta/audios/personajes-en-el-archivo-de-rtve/franco-hitler-relaciones-espana-franquista-iii-reich/906093/> Programa Franco y Hitler, relaciones de la España franquista con el III Reich, de Documentos de RNE, 2010 (consultat el 2/ 06/ 2012)

cineasta va ser voluntari induït, però hi ha força articles i poemes seus¹⁸⁰, en els quals es mostra com a fervent falangista, com un article laudatori sobre José Antonio Primo de Rivera. El jove Berlanga va estar vinculat al moviment falangista universitari més radical, fins al punt que tenien un marcat caràcter antifranquista. Més tard, el cineasta va abjurar d'aquelles antigues idees.

Un altre persona vinculada al cinema i que va marxar a Rússia amb la D. A. va ser l'actor **Luis Ciges**¹⁸¹, el pare del qual havia estat afusellat en zona nacional al començament de la Guerra Civil. En el seu cas, amb la seva família passant grans penúries, l'allistament va ser motivat principalment per qüestions econòmiques; va ser la manera que va trobar de poder mantenir la seva família en uns moments en els que la situació era crítica. A més, tan ell com els seus dos germans, que també van anar-hi, van rebre el consell d'allistar-se per netejar el seu passat, que en el seu cas no era res més que ser fills d'un home assassinat pels descontrolats feixistes¹⁸². Luis Ciges, que es considerava un inútil per això de les armes, aconseguirà ser destinat a la cuina.

Julio Iglesias Puga, el pare del famós cantant, que durant uns anys es va convertir en popular assidu de determinats programes de la televisió, també va "estar" a la División. Havia nascut el 1915 i va estudiar medicina. Durant la Guerra Civil, va ser perseguit en zona republicana i va passar per la presó en diverses ocasions, degut a les seves simpaties pel bàndol franquista. S'ha de dir però, que el seu pas per l'unitat, en contra del que diuen algunes fonts¹⁸³, va ser força breu, ja que els seus germans José i Manuel (tots tres eren de Falange) també es van apuntar, aquest darrer com a tinent. Com que el Manuel va considerar que no estava bé que anessin tots tres, abans de creuar la frontera ho va arreglar per fer tornar a casa al pare del famós cantant, que d'aquesta manera va dir adéu a l'aventura divisionària.

¹⁸⁰ <http://gagomilitaria.blogspot.com.es/2011/11/berlanga-mis-recuerdos-de-la-division.html> *Gagomilitaria; Berlanga, mis recuerdos de la División Azul*, 2011 (consultat el 2/ 06/ 2012)

¹⁸¹ <http://priegodeandalucia.blogspot.com.es/2010/03/luis-ciges-en-la-division-azul.html> *Priego de Andalucía; Luis Ciges en la División Azul*, 2010 (consultat el 2/ 06/ 2012)

¹⁸² Reverte, Jorge M.; *La División Azul. Rusia, 1941- 1944*, RBA, Barcelona, 2011 p. 74

¹⁸³ <http://www.telemadrid.es/?q=programas/las-noches-blancas/las-noches-blancas-la-division-azul> *Programa Las noches blancas: La División Azul*; Telemadrid.es (consultat el 2/ 06/ 2012)

Conclusions

Tot el que hem dit fins ara ha estat encaminat a respondre a dues grans qüestions: les raons que va portar milers d'homes a formar part de la D. A. i el grau de voluntarietat que va moure o forçar aquests homes a integrar-se en la División.

Segons la major part de les fonts, la majoria dels divisionaris serien voluntaris reals i la resta, una excepció. La raó fonamental de la seva decisió seria compartir un credo anticomunista vinculat a l'experiència viscuda durant la Guerra Civil Espanyola. Altres autors i algunes evidències, en canvi, mostren que va haver-hi un important nombre de voluntaris induïts o forçats, fonamentalment reclutats en casernes militars i sense gaires més horitzons que la paga o fins i tot l'oportunitat de passar-se a l'altre bàndol, en alguns casos.

Una dificultat amb la que indubtablement m'he trobat ha estat la temptació de convertir allò anecdòtic o individual en arquetípic o en imatge col·lectiva. Ha estat difícil destriar i establir les tipologies realment representatives que es donen gairebé sempre de manera entrelaçada. Ens movem en el que podríem anomenar història especulativa, ja que objectivitza des de bases documentals, les raons i el grau de voluntarietat dels divisionaris i implica un treball complicat i molt exhaustiu que pot acabar distorsionant la realitat. He fet servir fonts impreses, a excepció feta del cas del meu pare; considero que aquestes fonts són vàlides, tot i que amb els matisos comentats en l'apartat corresponent a la memòria divisionària, però en tot cas, no resulten menys fiables que les fonts directes i orals en general, que en aquest cas estan limitades per causes biològiques i contaminades per llacunes memorístiques i també per la distorsió de prejudicis relacionats amb la versió oficial de la història i la mala premsa de qualsevol col·lectiu vinculat a l'Eix durant la Segona Guerra Mundial.

La meua recerca m'ha portat a extreure'n una visió sobre qui eren els combatents de la D. A., que en alguns moments s'acosta als tòpics tradicionals sobre el tema, però en altres m'ha permès també establir matisos i precisar qüestions que han portat a conèixer millor la història d'aquells homes i alhora, poder establir unes conclusions prou raonades i documentades.

A nivell social, en especial amb la primera División, les classes altes i mitjanes van donar milers dels seus fills a la D. A. La pagesia i les classes treballadores també van donar un bon nombre, en un moment més avançat de la campanya i fonamentalment a través de les lleves militars.

En paraules de Moreno Julià¹⁸⁴, el blau de la División es va anar fent notablement més i més pàl·lid a mesura que passava el temps i l'entusiasme inicial anava remetent. La primera lleva va generar, tot i que amb els matisos explicats al llarg d'aquest treball, una División marcadament falangista, ideologitzada i amb un component molt destacat d'estudiants i professionals. La segona División va combinar el caràcter dels primers voluntaris amb el pragmàtic, eminentment enrolat com a conseqüència d'una intensa propaganda a les casernes

¹⁸⁴ Moreno Julià, Xavier; *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941- 1945*, Crítica, Barcelona, 2005 p. 391

i amb l'objecte d'obtenir un benefici econòmic i una reducció del servei militar. Els darrers voluntaris són els més dubtosos, amb una recluta com a mínim induïda de manera generalitzada, en un ambient i amb una població molt poc procliu a participar en una aventura bèl·lica de final cada vegada més clar i oposat al imaginat en els primers moments.

Una vesant que innegablement va tenir la D. A. va ser la d'integrar en el seu si a rics i pobres, intel·lectuals i analfabets, ocupats i aturats, funcionaris i camperols, falangistes i rojos; una mena de barreja representativa de la realitat sociològica de l'Espanya del moment. Tots ells, en especial els que no havien pres part a la Guerra Civil en el bàndol franquista, adquirien la condició d'excombatents i d'aquesta manera aspiraven a millorar el seu futur incert, en una societat deprimida i empobrida per la guerra i per l'aïllament internacional. Tots ells van ser les eines de les quals es van fer servir el Règim i les seves faccions, en especial l'exèrcit i la Falange, per acotar i augmentar les seves quotes de poder o directament per perseguir els seus interessos, que en la major part dels casos, res tenien a veure amb els dels mateixos divisionaris.

En definitiva, al llarg d'aquesta memòria i amb les dades aportades, considero que queda clarament validada la hipòtesi que plantejàvem al començament en tots els seus extrems: lluny del que va vendre la propaganda oficial i del que encara es troba present a gran part de les fonts, la D. A. no va ser un grup homogeni i ideològicament bel·ligerant; no va ser un cos genuïnament voluntari i les motivacions dels seus components van ser força variades i sovint allunyades de l'idealisme dels falangistes. Va ser una unitat heterogènia i el pes de la institució militar en la seva organització va ser més gran que el de la pròpia Falange. Hi van prendre part representants de col·lectius diversos i fins i tot enfrontats, entre els que cal citar soldats professionals i de lleua, alguns dels quals castigats, falangistes, carlins, contingents estrangers, persones que havien de demostrar la seva adhesió al Règim, aventurers, opositors al Règim i persones que volien canviar de bàndol. Fins i tot entre els falangistes hi havia des dels més integrats al partit únic franquista, fins els que se sentien traïts pel franquisme i volien convertir Espanya en un país genuïnament feixista.

Potser podríem concloure que en realitat va haver-hi 45.500 raons que van conduir als divisionaris fins a la División Azul.

Epíleg

Crear que el cielo en un infierno cabe; dar el alma y la vida a un desengaño (Lope de Vega)

Devia ser l'any 1977. En plena transició política, els carrers bullien amb manifestacions i protestes constants. L'esperit de revolta estava present a tot arreu.

El meu pare, després del seu pas per la División Azul, va seguir vinculat al Règim durant uns anys i fins i tot va exercir alguns càrrecs, però de igual manera que molts dels seus companys falangistes i exdivisionaris, es va anar distanciant del franquisme a mesura que s'anava desencantant amb la realitat espanyola; com molts dels seus camarades, considerava que els ideals de la Falange, en particular pel que feia a justícia social, s'havien traït i ells, els combatents divisionaris, havien estat utilitzats com a titelles.

Durant un temps va vincular-se i va col·laborar amb l'anomenada *Falange Autèntica*, de caire marcadament antifranquista (he trobat entre els seus papers una bona quantitat de pasquins de propaganda). Després, cada vegada més desenganyat, va deixar tota activitat política i es va centrar, amb més o menys fortuna (s'ha de dir que més aviat amb poca), en diferents negocis.

Així, durant la transició, era un home madur que poc tenia a veure ja amb el jove idealista que havia estat. De fet, amb la mort de Franco, va tornar a interessar-se en la política, però com a simple simpatitzant d'un de tants partits de centre que van acabar integrant-se a la UCD. Lluny quedaven els temps en què encara creia que podia ajudar a canviar el món.

Però tornem a l'any 77. Un dia, havent dinat, com tants altres dies, es va suscitar una conversa sobre la situació política del moment. Jo devia tenir uns tretze anys i poc podia opinar, però els meus germans més grans, estudiants a la universitat, estaven força implicats en els moviments estudiantils de protesta del moment. De fet, el meu germà gran havia tingut diversos problemes amb la policia i amb grups d'extrema dreta; precisament va ser en relació amb un assalt que havien patit en el local d'assaig del seu grup musical, en el decurs del qual li havien "confiscat" la documentació, que va sortir el tema de la *División Azul*.

El cas és que el meu pare va poder moure antigues influències amb persones que, a diferència d'ell mateix, havien medrat amb l'anterior Règim, per tal de recuperar la documentació del meu germà, com així va ser. En un moment de la conversa i una vegada el meu pare va explicar el perquè de la seva relació amb la persona que havia intercedit en favor del meu germà, aquest, alterat per la evidència de la impunitat en què en aquella època actuaven els grups d'extrema dreta, li va etzibar al meu pare si no s'avergonyia d'haver format part de la *División Azul*.

Al meu pare li va canviar el semblant. El record d'aquell instant és un dels que han quedat més gravats en la meva memòria quan evoco al meu pare. Amb una seriositat i una solemnitat a la que no estàvem acostumats, va contestar al meu germà: "de tot el que he fet a la meva vida, de tot, aquella va ser l'única vegada què he estat disposat a donar-ho tot generosament a canvi de gairebé res. Sens dubte és el més important que he fet mai".

Es va fer un silenci que s'hauria pogut tallar amb un ganivet.

Fonts bibliogràfiques i documentals

Bibliografia

Obres de referència:

Agustí Roca, Carme; *Rússia és culpable! Memòria i record de la División Azul*, Col·lecció Guimet 61, Lleida, 2003

Caballero Jurado, Carlos; *Atlas ilustrado de la División Azul*, Susaeta, Madrid, 2009

Caballero Jurado, Carlos; *Escritores en las trincheras. La División Azul en sus libros, publicaciones periódicas y filmografía (1941- 1988)*, Ediciones Barbarroja, Madrid, 1989

Capilla, Antonio; *La División Azul. Los españoles de Franco en la Segunda Guerra Mundial*, a Historia y Vida, nº 405 (2001), pp. 54- 60

Cardona, Gabriel i altres; *La División Azul: 50 aniversario*, a Historia 16, nº 183 (1991), pp. 12- 25

Cardona, Gabriel; *La fallida aventura de la División Azul*, a Clío, nº 30 (2004), pp. 20- 27

Kleinfeld, Gerald i Tambs, Lewis A.; *La división española de Hitler*, San Martín, Madrid, 1983

Hermandad Nacional de la División Azul; *Hoja de Campaña* (col·lecció completa del diari editat per la D. A. durant la Campanya de Rússia, en facsimil), Madrid, 1984

Ibáñez Hernández, Rafael i altres; *Los cincuenta años de la División Azul*, Número extra 16 de la Revista Defensa (1991)

Ibáñez Cagna, César; *Bajo las banderas del III Reich. Españoles en Rusia, 1941- 1945*, Número extra 53 de la Revista Defensa (1999)

Moreno Julià, Xavier; *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941- 1945*, Crítica, Barcelona, 2005

Reverte, Jorge M.; *La División Azul. Rusia, 1941- 1944*, RBA, Barcelona, 2011

Torres García, Francisco; *El nacimiento de la División Azul*, a Historia y Vida, nº 285 (1991), pp. 100- 110

Tusell, Javier; *Dictadura franquista y democracia, 1939- 2004, Historia de España, XIV*, dirigida per Josep Fontana i Gonzalo Pontón; Serie Mayor, Crítica, Barcelona, 2005

Vadillo, Fernando; *División Azul. La gesta militar española del siglo XX*, Este Oeste, Madrid, 1991

Obres de consulta:

Arasa, Daniel; *50 històries catalanes de la Segona Guerra Mundial*, Laia, Barcelona, 1998

Bueno Carrera, José María; *La División y la Escuadrilla Azul. Su organización y sus uniformes*, Aldaba, Madrid, 1991

Díaz de Villegas, José; *La División Azul en línea*, Acervo, Barcelona, 1967

Dueñas, Oriol; *Els Catalans a la División Azul, El franquisme a Catalunya, Volum 1, La dictadura totalitària (1939- 1977)*, dirigit per Josep Maria Soler Sabaté, Edicions 62, Barcelona, 2005

García Hispán; *La Guardia Civil en la División Azul*; García Hispán, Alicante, 1991

Luca de Tena, Torcuato; *Embajador en el infierno*, Planeta, Barcelona, 1955

Martínez Esparza, José; *Con la División Azul en Rusia*, Ejército, Madrid, 1943

Martínez Tessier, Jesús i altres; *Soldado de poca fortuna*, Aguilar, Madrid, 2001

Morales, Gustavo i Togores, Luis E.; *Las fotografías de una historia. La División Azul*, Rizzoli, Madrid, 2008

Preston, Paul; *Espanya i la Segona Guerra Mundial, El franquisme a Catalunya, Volum 1, La dictadura totalitària (1939- 1977)*, dirigit per Josep Maria Soler Sabaté, Edicions 62, Barcelona, 2005

Recio Cardona, Ricardo; *Espanoles en la Segunda Guerra Mundial (El frente del Este)*, Vandalia, Madrid, 1999

Salvador, Tomás; *División 250*, Círculo de lectores, Barcelona, 1971

Scurr, John i Hook, Richard; *Germany's spanish volunteers 1941- 1945*, Men at arms series, Osprey, London (1980)

Suárez, Luis; *España, Franco y la Segunda Guerra Mundial. Desde 1939 hasta 1945*; Actas Editorial, Madrid, 1997

Tusell, Xavier i García Queipo de Llano, Genoveva; *Franco y Mussolini. La política española durante la Segunda Guerra Mundial*, Planeta, Barcelona, 1985

Vadillo, Fernando; *Balada final de la División Azul. Los legionarios*, Dyrsa, Madrid, 1984

Vadillo, Fernando; *Los irreductibles*, García Hispán, Granada, 1993

Vadillo, Fernando; *Los prisioneros*, Barbarroja, Madrid, 1996

Vadillo, Fernando; *...y lucharon en Krasny Bor*, Marte, Barcelona, 1975

Vázquez Enciso, Manuel; *Historia postal de la División Azul. Españoles en Rusia*, Lindner Filatélica Ibérica, Madrid, 1995

Obres d'interès:

- Álvarez de Sotomayor Gil de Montes, Manuel; *Generación Puente*, García Hispán, Alicante, 1991
- Barrachina Juan, Eduardo; *La Batalla del Lago Ilmen. División Azul*, PPU, Barcelona, 1994
- Caballero Jurado, Carlos; *Erich Rose, el trágico destino de un oficial "judío" de la División Azul*, Revista Española de Historia Militar nº 54, Quirón, 2004
- Castelo Villaoz, Pablo; *Aguas frías del Wolchow*, García Hispán, Alicante, 1984
- Charles, María; *Etxezarra*, Anagrama, Barcelona, 1993
- De la Vega, Enrique; *Arde la nieve*, Enrique de la Vega, Sevilla, 1998
- Díaz Cano, Asensio; *Feldpost nummer 20796*, García Hispán, Alicante, 1989
- Errando Vilar, Enrique; *Campaña de invierno*, Enrique Errando Vilar, Madrid, 1943
- Ezquerria, Miguel; *Berlín, a vida o muerte*, García Hispán, Granada, 1994
- Espinosa Poveda, Arturo; *Artillero 2º en la gloriosa División Azul*, Fundación División Azul, Madrid, 1992
- Farré Palaus, Ramón; *Impresiones. Centinela frente al Ilmen*, García Hispán, Alicante, 1991
- Fernández Blanco, Laurentino; *Recuerdos de la División Azul. Fui guerrillero (1941- 1943)*, Madrid, 2001
- García de Ledesma, Ramiro; *Encrucijada en la nieve*, García Hispán, Granada, 1996
- Linares, Vicente; *Más que unas memorias. Hasta Leningrado con la División Azul*, Barbarroja, Madrid, 2000
- Miralles Güill, Joaquín; *Tres días de guerra y otros relatos de la División Azul*, García Hispán, Alicante, 1981
- Miralles Güill, Joaquín; *Zapadores en Krasnybor*, García Hispán, Alicante, 1986
- Paniagua, Eleuterio; *Los hombres se matan así*, Lorenzana, D. L., Madrid, 1961
- Puente, Moisés; *Yo, muerto en Rusia (Memorias del Alférez Ocañas)*, Ediciones del Movimiento, Madrid, 1954
- Ruiz Ayúcar, Ángel; *La Rusia que conocí*, Ediciones del Movimiento, Madrid, 1954
- Salas Iñigo, Juan; *Aquella Rusia*, Mira, Zaragoza, 1988
- Sánchez Diana, José María; *Cabeza de puente. Diario de un soldado de Hitler*, García Hispán, Alicante, 1990
- Tranche, Rafael R. Y Sánchez-Biosca, Vicente; *NO-DO El tiempo y la memoria*, Filmoteca Española, Ediciones Cátedra, Madrid, 2001
- Ydígoras, Carlos M^a, *Algunos no hemos muerto*, Madrid, 1957

Altres:

A banda de la bibliografia indicada anteriorment, dispo de diferents números aïllats de revistes de l'època, com *Signal* o *Der Adler*, revistes alemanyes de propaganda de guerra editada en castellà. També uns quants números de la revista *Hermandad*, editada per la Hermandad barcelonesa de la División Azul, entre 1955 i 1971.

Tanmateix dispo de diversa documentació del pas del meu pare per la D. A. I un bon nombre de cartes, la majoria adreçades a la seva mare, però també a altres familiars i amics. També una agenda- dietari amb algunes anotacions fetes durant la seva estada al front.

Webgrafia:

<http://ciencia.urjc.es/bitstream/10115/1854/1/Propuesta%20de%20revisi%C3%B3n%20de%20la%20historia%20oficial%20de%20la%20Divisi%C3%B3n%20Azul.pdf> (Article de José L. Rodríguez Jiménez,; *Propuesta de revisión de la historia oficial de la División Azul. Los temas ocultos*, a Cuadernos de Historia Contemporánea, Departament d'Història Contemporània de la Universitat Complutense, 2007, Vol Extraordinari, pp. 321- 332)

<http://www.ucm.es/BUCM/revistas/ghi/0214400x/articulos/CHCO0909110265A.PDF> (Article de José L. Rodríguez Jiménez *Ni División Azul, ni División Española de Voluntarios: El personal forzado en el cuerpo expedicionario enviado por Franco a la URSS*, a Cuadernos de Historia Contemporánea, vol. 31, 2009, pp. 265- 296)

<http://e-spacio.uned.es/fez/eserv.php?pid=bibliuned:ETFSerie5-F4975798-2228-FB2C-6FD0-9CEBBD565976&dsID=PDF> (Article de Ramón Salas; *La División Azul*, a Espacio, Tiempo y Forma, Serie V. Hª Contemporánea, nº 2, UNED, 1988, pp. 241- 269)

<http://historia.libertaddigital.com/rusia-es-culpable-1276239379.html> (Article crític sobre el llibre de Jorge Martínez Reverte *La División Azul*, per Jorge Vilches, a Libertad Digital, 21/ 09/ 2011)

http://www.elpais.com/articulo/portada/Division_Azul/ULTIMAS/NOTICIAS/DIVISION/AZUL/elpepuculbab/20110305elppabpor_4/Tes (Article sobre el llibre de Jorge Martínez Reverte *La División Azul*, del mateix autor, a El País, 5/ 03/ 2011)

<http://novilis.es/?p=1923> (Portal d'història militar amb article crític i fòrum sobre el llibre de Jorge Martínez Reverte *La División Azul*, per Vicent)

<http://libros.libertaddigital.com/la-division-azul-1276229772.html> (Article crític sobre el llibre de Xavier Moreno Julià *La División Azul*, per Pio Moa, a Libertad Digital, 10/ 03/ 2005)

<http://www.religionenlibertad.com/articulo.asp?idarticulo=13809> (Article crític sobre el llibre de Juan Negreira Parets *Los divisionarios. Soldados baleares en la División Azul* (1941- 1944))

<http://www.rumbos.net/rastroria/rastroria07/DAzul.htm> (Article de Aducto Pérez; *La División Azul*, a El rastro de la historia, nº 7)

http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/5546/1/PYM_04_06.pdf (Article de Xosé Manoel Núñez Seixas *Los vencedores vencidos: la peculiar memoria de la División Azul*, 1945- 2005, a Pasado y memoria, Revista de Historia Contemporánea, 4, 2005, pp. 83- 113)

http://www.foroporlamemoria.info/documentos/2004/amayayo_27112004.htm (Article sobre el llibre de Xavier Moreno, a El Periódico de Aragón, 27/ 11/ 2004)

<http://www.celtiberia.net/articulo.asp?id=1329> (Entrevista a Xavier Moreno Julià a La Vanguardia, 12/ 05/ 2005)

<http://www.elmundo.es/encuentros/invitados/2007/04/2470/> (Entrevista a José Luis Rodríguez Jiménez, autor d'un llibre sobre la D. A. , a El Mundo, 25/ 04/ 2007)

<http://hispanismo.org/historia-y-antropologia/128-sobre-la-division-azul.html> (Fòrum de temes d'història militar amb dades sobre portuguesos i requetés a la D. A.)

<http://www.24flotilla.com/foro/viewtopic.php?f=8&t=26221&start=15&st=0&sk=t&sd=a> (Fòrum d'història militar amb dades sobre voluntaris de la D. A.)

<http://www.forosegundaguerra.com/viewtopic.php?f=21&t=388&start=30> (Fòrum de temes militars amb referències de llibres sobre la D. A.)

<http://www.lasegundaguerra.com/viewtopic.php?f=49&t=8669> (Fòrum de temes militars amb article de Jorge M. Reverte sobre la D. A.)

<http://memoriablau.foros.ws/t1330/de-heroes-e-indeseables-jose-luis-rodriguez-jimenez/> (Fòrum de divisionistes amb comentaris crítics sobre el llibre de José L. Rodríguez Jiménez, *De héroes e indeseables*)

<http://memoriablau.foros.ws/t1439/articulo-los-muertos-de-la-div-azul-xavier-moreno-julia/> (Fòrum de divisionistes amb comentaris crítics sobre l'article de Xavier Moreno Julià, *Los muertos de la División Azul*, 2010)

<http://www.grandesbatallas.es/batalla%20de%20krasny%20bor.html> (Pàgina sobre la D. A. Amb profusió d'enllaços a materials divers i documents videogràfics)

<http://historiadeladivisionazul.blogspot.com/2011/03/la-division-azul-from-lacomuna-vertical.html> (Blog sobre la D. A. Amb documents videogràfics i altres enllaços)

<http://www.rtve.es/alcanta/videos/la-noche-en-24-horas/noche-24-horas-08-03-11/1040304/> (Pàgina de rtve amb vídeo entrevista a Jorge M. Reverte, amb ocasió de la publicació del seu llibre sobre la D. A. a La noche en 24 horas, 8/ 03/ 2011)

<http://www.rtve.es/alcanta/audios/travesias/travesias-jorge-reverte-autor-division-azul-1941-1943/1064955/> (Pàgina de rtve amb gravació d'entrevista a Jorge M. Reverte, amb ocasió de la publicació del seu llibre sobre la D. A. a Travesias de Radio Exterior, 4/ 04/ 2011)

<http://www.rtve.es/alcanta/videos/para-todos-la-2/para-todos-2-division-azul/1129141/> (Pàgina de rtve amb vídeo entrevista a Xavier Moreno Julià sobre la D. A. , a Para todos la 2, 14/ 06/ 2011)

<http://divisionazul.blogia.com/> (Blog sobre la D. A.)

http://www.totselsnoms.org/arxius/recerques/carmen_%20alarcon.pdf (Reproducció d'articles de premsa sobre la D. A.)

<http://www.totselsnoms.org/arxius/recerques/Leningrad.pdf> (Reproducció d'articles de premsa sobre la D. A.)

<http://memoriablau.foros.ws/t4374/los-mitos-de-la-division-azul/> (Blog sobre la D. A. amb reproduccions de premsa antifranquista de l'època en referència a la D. A.)

<http://gagomilitaria.blogspot.com.es/2011/11/berlanga-mis-recuerdos-de-la-division.html> (Blog amb article sobre Berlanga i el seu pas per la D. A.)

<http://priegodeandalucia.blogspot.com.es/2010/03/luis-ciges-en-la-division-azul.html> (Article sobre Luis Ciges i el seu pas per la D. A.)

<http://hemeroteca.abc.es/nav/Navigate.exe/hemeroteca/madrid/abc/1954/04/01/040.html> (Article de l'ABC sobre els repatriats del Semíramis)

<http://www.congresoladivisionazul.com/pdf/resumenes.pdf> (Resumen de les ponències de Congrés sobre la División Azul)

http://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/31/24/_ebook.pdf (Treball “El fascismo como experiencia interna somatizante: una propuesta de análisis del fascismo español a través del lenguaje”, de David Alegre Lorenz, UAB)

<http://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1945/016/A00543-00548.pdf> (BOE amb disposicions relatives a personal relacionat amb la D. A.)

<http://www.youtube.com/watch?v=7deXAAWOMDk&feature=related> (Documental sobre la D. A. amb entrevistes a diferents persones relacionades)

<http://www.telemadrid.es/?q=programas/las-noches-blancas/las-noches-blancas-la-division-azul> (Programa de Fernando Sánchez Dragó dedicat a la D. A.)